

DE NIEUWE STEM

2

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
TIENDE JAARGANG / FEBRUARI 1955

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.

Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland f 18.—, België frs 275.—, buitenland f 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs f 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers f 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland f 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELD-BIBLIOTHEEK

AMSTERDAM

Admiraal de Ruyterweg 545
 Giro 1677

ANTWERPEN

Lange Koepoortstraat 2
 Giro 316339

INHOUD

	blz.
LIZZY SARA MAY, Verzen	65
De Griffel Over en Weer	70
F. GREWEL, De Februari-Staking	74
M. MOK, Verzen	85
ANTON JONCKBLOET, Overberg	90
J. SUYS, Vrede en Ideologie	96
WIM KAN, Verzen	111
HANNEKE DOMMISSE, Bloemrijke Herdenking	116
KORT BESTEK	119
EX LIBRIS	125

Lizzy Sara May

EINDELOOS

eindeloos wenen de wolken
lange tranen kralen
van een verwoeste dame
die haar leven uitzit

nog maar zoveel jaren herfst
zucht de dame tot zichzelf
en dan heeft de winter
het zijne gedaan
er zijn nog altijd tranen
die niet willen stollen

dus is er nog hoop
zegt het kind in zijn tekening
met de tong uit de mond
tracht het de wereld
mooier te maken

en de wereld wacht
boven de koffie
in het café
onder het afdak van zijn optimisme
tot de regen ophoudt
en het leven begint

zo begint het leven
in rode neonletters
zegt de bioscoop
tegen een lange queue
merkwaardig
het lijkt wel of iedereen
dat is vergeten

niemand wordt vergeten
schreeuwt de omroeper
met zijn ijzeren keel
luistert naar de verloren mensen
die in hun eeuwige geboorte
recht hebben
op onze dierenbescherming

eindeloos
wenen de wolken verder
blijft de verwoeste dame zitten
komt de herfst terug
tekent het kind
wordt de koffie koud
blijft de omroeper schreeuwen
begint het leven . . .

VOOR EEN ONBEKEND SOLDAAT

aan Frans Vester

omfloersd de aarde
boom en blauw
als trommen
die hun rouw verkonden

gekromd de rug
het hart de waardigheid
als bruggen ingestort
onder te zware vrachten

ontbindend merg
bloed en skelet
als horizonten weggezonken
in de poolnacht

gespleten handen
dorpen steden
werelddelen
slaan op de schouders
van een vermoorde
onbekende

die als een klank is
hoger ijler dan de luchten
wijder dan vogels in hun vlucht
dieper dan aarde
dwingender dan alarm
zuiverder dan
het argeloos verbazen
verder dan tijd
het brekend uur

o onbekende
die voor niemand is gevallen
niet voor de staat
niet voor een nabestaande
die met zijn nameloze vuist
omfloersd alarm slaat
tegen zinneloos geweld

ontkende mens
ontkende tederheid
die in de klank
zijn tombe heeft gevonden

bij de compositie:
for an unknown soldier
van Hunter Johnson

toen de bomen
die we onder tranen
grootbrachten
de maat sloegen
van de storm
en de schaduwen
vooruitsnelden
hoe minutieus
draaide de wereld toen door
in de seinwachter

later zullen we zeggen
we hebben onderaards gespeeld
in deze stad
waar het ongeluk moe werd
van de handen
die nimmer te moe werden
om het geluk te verraden
het was een stad vol ellende
het was een ellendige stad

dit alles
zullen we zeggen
later
als we glimlachend oud zijn
en niet meer zo doorschijnend

DE GRIFFEL OVER EN WEER

Waarde Charles,

Niet begrijpen is irritant. Te meer omdat we, eenmaal geïrriteerd, ons afsluiten en daardoor ons begripsvermogen nog verminderen. Veel — niet alle! — experimentele poëzie irriteert me. Daarom greep ik dadelijk naar 'Het Woord onder de Griffel' in de j.l. November- en December-nummers van de N.S.

Ik schrijf niet om tegenover het boeiend betoog, dat je daar gaf, een tegenbetoog te leveren. Alleen al niet, omdat zo van iets, dan van poëzie, van kunst in het algemeen, geldt, dat 'what ever is (d.w.z. gemaakt wordt en een zekere weerklank vindt), is right' (d.w.z. uit de tijd niet weg te denken valt en het recht heeft af te wachten of die weerklank 'blijven' zal).

Maar bij het lezen rezen bij mij twee bezwaren. Eén principiëel, dat me tot schrijven noopt, het ander . . . nu ja, nu ik toch de pen op papier zet.

Eerst het bijkomstige. Tegenover de 'leespoëzie', die je ons nader wilt brengen, stel je de 'gymnasiale' of wel de 'conventionele' poëzie. In beide woorden ligt een denigrerende klank. Nergens blijkt echter, dat je er een bepaalde groep of stroming mee aanduidt. De tachtigers keerden zich uitdrukkelijk tegen de Tollensen, de Beetsen, de Ten Kates en andere gedecoreerde 'dichtervorsten' in geklede jas. Maar als we moeten aannemen, dat jij alle 'vorigen', Homerus, Shakespeare, Dante e.t.q. inbegrepen tot de gymnasialen en conventiōnelen rekent, maak je je het dan niet al te gemakkelijk, wanneer je uit die hele 'groep' als normatief naar voren haalt en tegenover de 'leespoëzie' stelt: één rammelend gedicht van een terecht weinig gewaardeerd dichter, omdat iemand het in een bloemlezing meende te moeten opnemen en iemand anders het nog eens in de Groene afdruckte?

Dit zijn themata om bomen over op te zetten, waarbij je vrolijk langs elkaar heen kunt praten. Misschien ben ik daar al mee begonnen en dus laat ik het er liever bij.

Maar mijn tweede bezwaar is een protest.

Ik protesteer, wanneer je op de laatste bladzijde van je betoog het zo stelt, alsof het in de poëziewaardering gaat, met uitsluiting van alle andere mogelijkheden, tussen *oote boe* en het geïncrimineerde *Boschgezicht* en bij gevolg alles wat niet met *oote boe* mee-kikeboet. . . . 'Elsevirianen' moet worden genoemd.

Ik protesteer vooral tegen wat daar verder volgt:

'De verklaring ligt in het psychische beginsel van het conservatisme. Het is niet toevallig geweest, welke soorten kunstenaars wel en welke niet met de Kulturkammer meegingen, dat naturalistische schilders eerder de neiging vertonen fout te gaan dan vrij-beeldende, dat de expressionist altijd een 'revolutionnaire was'. . . . en wat daar verder volgt.

Want daarbij wordt ten eerste zonder verder bewijs alles wat niet vrij-beeldend is over een kam geschoren met de kitchproducten, die bij Hitler in de gunst stonden.

Daarbij wordt in de tweede plaats aan het woord 'revolutionair' een ethisch-politieke waarde toegekend, terwijl het in werkelijkheid niets anders betekent dan iemand die iets (wat?) ingrijpend (in welke richting?) wil veranderen. Vandaar dat ook fascisme en nazidom zich revolutionnaire noemden.

Nu weet ik wel, dat het woord een zekere heroïsche bijklank heeft gekregen en dat de nazis met hun geperverteerde neiging tot het misbruik van woorden en waarden, daarvan gebruik maakten om aanhang te winnen voor een beweging, die onder het mom van vooruitgang de klok terug zette.

Maar men kan moeilijk ontkennen, dat er juist onder de 'revolutionnaire' expressionisten van de jaren twintig, een aantal waren, die, bewust of in onnozelheid, bereid waren die revolutie met de hunne te identificeren.

Wat deed Marinetti na de mars naar Rome? Was het niet Ezra Pound die tijdens de oorlog zoveel baarlijke fascistische nonsens voor radio Roma heeft staan uitkramen, dat zijn literaire bewonderaars hem in '45 gemakkelijk krankzinnig konden laten verklaren en hem daarmee voor een proces als landverrader behoeden?

En als je iets wilt weten van de dwaalwegen, waarop juist hun irrationalisme sommige — niet alle! — Duitse expressionisten heeft gevoerd, lees er dan de dissertatie van M. F. E. van Bruggen: 'Im Schatten des Nihilismus' maar eens op na. Of dichter bij huis: denk aan de loopbaan van Erich Wichmann! Niet dat ik je stelling zonder meer op zijn kop zou willen zetten. Integendeel, mijn protest keert zich juist tegen het al te lichtvaardig dooreenhalen van aesthetische en ethisch-politieke normen.

Annie Romein—Verschoor

Waarde Annie Romein,

Dankbaar voor je belangstelling voor „Het woord onder de griffel” mag ik wel eerst op je hoofdbezwaar antwoorden.

Ik moet klaarblijkelijk duidelijker worden dan ik geweest ben, wanneer ik de indruk heb kunnen vestigen dat „het in de poëzie-waardering gaat, met uitsluiting van alle andere mogelijkheden, tussen *oote boe* en *Boschgezicht*”. Ik vind *oote boe* niet interessant; hoewel het op mij de indruk maakt van echtheid, raakt het mij niet. *Boschgezicht* vind ik ook oninteressant en het maakt op mij de indruk door en door vals te zijn. Staat zo het ene gedicht bij mij dus wat hoger gekwalificeerd dan het andere, een polariteit stellen zij geenszins voor.

Zouden wij echter al betere polen tegenover elkaar kunnen plaatsen, dan nog zou ik niet aannemen het bestaan van een Niemandslan daartussen. Dichters als Vroman en Van der Graft, om maar enkele te noemen, bewegen zich gemakkelijk over het hele tussenliggende terrein. Ik zei verder, dat Nijhoff naar mijn smaak een onzer werkelijk grote dichters is, en is hij niet een conventioneel dichter?

Ik heb er alleen op willen wijzen, dat de *oote boe*-poëzie bij hen, die haar niet bewonderen, zulke sterke negatieve affecten opwekt (jij noemt het irritatie, maar bij velen is het meer dan dat), en dat daarentegen de in *bosch-gezicht*-verzen niet geïnteresseerden onaangedaan aan die *boschgezichten* voorbijlopen. Ik heb willen aantonen, dat dezelfde bezwaren, die tegen *oote boe* geuit plegen te worden, zouden kunnen worden ingediend tegen *Boschgezicht*. En ik ben zoekende naar een verklaring.

Nu, ik heb inderdaad niet het bestaan van de correlatie bewezen, welke ik aanneem tussen maatschappelijk conservatief en conventioneel in de Kunst (er zal nooit meer zijn, dan enige correlatie, aan identiteit geloof ik zeker niet). Hoewel je voorbeelden (Pound, Wichmann) het mij niet makkelijk maken, hoop ik toch nog eens enige correlatie als door mij bedoeld aannemelijk te maken.

Na een kort zelfonderzoek geef ik toe, dat ik het woord „revolutionair” een ethisch-politieke waarde toeken. Misschien moet ik daar voorzichtig mee worden, maar ik zou willen bestrijden, dat fascisme en nazidom zich revolutionair konden noemen. Zij wilden, ten slotte, niet iets „ingrijpend” veranderen maar iets gewelddadig behouden.

Het „bijkomstige” is hiervoor eigenlijk al behandeld. Ik schreef mijn opstel o.a. juist tegen het zelotisme van beide kanten, ik wil van Klee mogen houden en ook van Holbein, van een gedicht van Vondel

en ook van een van Lucebert. Maar omdat Klee en Lucebert nog nieuw zijn, komen er een millioen meer valse Vondels en Holbeins voor, waarbij het nadeel komt, dat dezen vrijwel niemand irriteren. . . . En bovendien schreef ik, terwijl ik nieuwsgierig bezig was ernaar te onderzoeken, welke ontwikkeling er in de poëzie is te bespeuren en of daaraan ook iets te verklaren mogelijk zou zijn.

Charles

DE FEBRUARI-STAKING

(Beschouwing over B. A. Seys, *De Februari-Staking*. 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1954.)

Van Syes' hand bezitten wij o.a. reeds de interessante studie over de razzia van Rotterdam ¹⁾, een studie die opviel door het psychologisch begrip; behalve de reconstructie van de feiten werd er een uitstekende analyse gegeven van het merkwaardige sociaal-psychologische verschijnsel der „Meldungsfreudigkeit” bij die razzia's; het werd wel duidelijk uit het massaal gehoorzamen aan de oproepen, dat niet de individuele eigenschappen daarvoor bepalend waren, maar de gemeenschappelijke. De eenvormige reactie op de oproepen tot aanmelding bleek bovendien bepaald door de groep van gezin, ouders, burenen, meer dan, of minstens zo sterk als door het betrokken individu alleen. Ik ken geen studie op dit gebied die een zo scherpe analyse van de feiten geeft als deze over het Rotterdamse probleem der massale opkomst bij de razzia in 1944.

Thans geeft hij als nieuwe publicatie van het Rijks-Instituut voor Oorlogsdocumentatie behalve een overzicht van het verloop der staking in Februari 1941, uiterst belangwekkend materiaal over de voorgeschiedenis en het ontstaan ervan. Het geheel is geworden tot een beschrijving, die men vol spanning volgt.

Uitgegaan wordt van een weergave der omstandigheden zoals die in de eerste 9 maanden van de Duitse bezetting ontstaan waren, van de ontstemming in de eerste plaats. Hadden velen aanvankelijk, gerustgesteld door Seyss-Inquart's lokgefluit, gehoopt (in een lichtvaardig wensdenken) dat het niet zo een vaart zou lopen, de harde feiten leerden vooral het proletariaat al spoedig anders. Te weinig realiseert men zich als regel, hoe er van het begin van de bezetting af (en dus niet alleen in het laatste jaar) door de Nederlandse arbeiders geleden is. In Amsterdam was kort na de bezetting het aantal van 60.000 werklözen, de top uit de crisisjaren, weer bereikt; 11.000 arbeiders moesten onder slechte omstandigheden in de werkverschaffing arbeiden aan een taak die hun als regel vreemd en die lichamelijk vaak te zwaar was; en dat onder de slechte voorwaarden die ook te voren de Heide-maatschappij voor dergelijk werk geboden had. Bovendien waren de kosten van het levensonderhoud met 1/3 gestegen. Hadden in de crisisjaren deze arbeiders (dat wil zeggen meer dan 1/5 van de Amster-

damse bevolking) op de rand van de nooddrift geleefd, in het eerste bezettingsjaar was deze grens dus terstond ver overschreden. De bitterste nood heerste bij velen in de winter van 1940 op '41 en de dreiging van gedwongen deportatie in de „arbeidsinzet” naar Duitsland, had al spoedig tot proteststakingen van de arbeiders in Amsterdam-Noord aanleiding gegeven; stakingen die de Duitsers kennelijk ongelegen kwamen. De vakverenigingen, gelijkgeschakeld en door huurlingen der Duitsers beheerd, deden niets voor de arbeiders. Na de stakingen kwam de toezegging dat de gedwongen uitzendingen niet plaats zouden hebben. En ook al neemt schrijver, met de Duitse rapporten uit die tijd, niet aan dat de stakingen dit afgedwongen hadden, het was de Duitse autoriteiten blijkbaar lastig; en ondanks de tegenspraak: als Seyss-Inquart al niet geïntimideerd was, hij stelde prijs op rust (pag. 38, 39). Wat dit betreft kan men zeggen dat de stakingen wel degelijk resultaat hadden gehad; om der wille van de rust gingen de uitzendingen niet door. Dit resultaat gaf de arbeiders zelfvertrouwen wat het nut en de bruikbaarheid van stakingen, tot het onderstrepen van eisen, betreft.

Geestelijke dwang had al tot de hoogleraren- en studentenprotesten in Delft en Leiden gevoerd; deze acties tegen de uitbanning van Joden uit het universitaire bestel waren als tekenen van groot belang, temeer daar de stemming der bevolking „slecht”, dat wil zeggen, na enige aarzeling uitgesproken anti-Duits was. De illegale pers begon zich te roeren en corrigeerde de tendentieuze voorlichting in de kranten door tegenberichten, terwijl zij de oppositie-stemming poogde te bedden. Men geloofde niets meer van de vijand; men vleide zich met de méést ijdele hoop op een spoedige nederlaag der Duitsers, ook toen nog niets daarop wees. Wishful thinking was nodig tot zelfbehoud van de Nederlanders, maar dit onrealistische denken bewees, dat de Duitsers geen vat op hen hadden en dat de grote massa geduldig ging afwachten tot het einde zou komen. Kleine illegale groepen waren actief geworden. De Duitsers zelf waren verbaasd over de snelheid waarmee in Nederland — sinds langer dan een eeuw gespeend van enige oorlogservaring — het verzet georganiseerd was (51).

Daarnaast kwam de ontstemming over het wangedrag der, ook door de Duitsers als landverraders tegenover de Nederlanders beschouwde N.S.B.'ers en lieden uit soortgelijke groeperingen; over het tartend en uitdagend optreden en de agressies der nationaal-socialistische W.A.-groepen, ook door de Duitse autoriteiten als bandeloos gespuis beschouwd (Rauter b.v.). Overigens werden deze in Amster-

dam vaak bijgestaan door Duitse militairen in hun aanvallen op Joden en niet-Joden.

Het is niet voldoende bekend hoe sterk de assimilatie van de Amsterdamse Joden met de rest van de bevolking der hoofdstad was. Het grote Joodse proletariaat werkte in allerlei bedrijven met en tussen de niet-Joden. In vakverenigingen en politieke partijen waren Joden- en niet-Joden leden; samen zaten ze in besturen. Vriendschappen en samenwoning in dezelfde huizen en huizenblokken, verenigingswoningen en stadsbuurten hadden de banden tussen beide groepen sterk gemaakt en de verschillen verminderd. De Joden gebruikten in toenemend aantal Amsterdamismen en hun accent verschoof naar het „Amsterdams”; de niet-Joden namen Joodse uitdrukkingen over. En in het bijzonder ontstonden er familiebanden; in 1939 huwde reeds ongeveer 30 % der Joden met niet-Joden; dit wil zeggen dat er in de laatste jaren voor de oorlog haast evenveel gemengde huwelijken als Joods-Joodse huwelijken door Joden gesloten werden. Zo waren er dus vele intieme relaties van Joden en niet-Joden in Amsterdam. Al beschouwden vele Joden zich nog als een geïsoleerde volksgroep (en dit zelfs meer na 1933), in feite was dit niet zo; de Joden gingen steeds meer in het geheel der bevolking op, waren er in geïntegreerd. Het feit van het bestaan van een groot Joods proletariaat, ten dele zelfs van een uiterst arm lompoproletariaat, was geen Amsterdamse arbeider onbekend; het begrip van Joodse uitbuiting, als algemeen type van de Jood, streed met zijn eigen ervaring. De Nederlandse nationaal-socialisten van verschillende pluimage waren een gehate en geminachte kleine minderheid; de bevoorrechting van N.S.B.'ers tegenover de beknotting van vrijheid van de Joden was een ergernis te meer. Bij de als mogelijkheid (ook door de N.S.B.'ers) geopperde inschakeling van N.S.B.-landsbestuurders kwam de bedreiging van de „eigen” Joden, met wie velen die niet zo filosemitisch waren, zich meer verbonden voelden dan ze meenden. Verbondenheid, ondanks verschillen, vriendschap, familiebetrekking met daaruit ontstane banden, deernis en verontwaardiging, humanitaire traditie en politiek inzicht, het deed bij het overgrote deel van de Amsterdammers, vooral van het Amsterdamse proletariaat, een stemming vóór de Joden ontstaan.

In deze situatie poogden de Duitsers en N.S.B.'ers door brutaal optreden en machtsvertoon de Nederlanders (in Den Haag wierp men zelfs barricaden op tegen het nazi-janhagel) en vooral de Joden te intimideren. De W.A. trad in toenemende mate tartend en handtastelijk op, provoceerde relletjes bij Joodse zaken en in de overwegend

door Joden bewoonde Amsterdamse wijken. De Joden stelden zich te weer, vormden knokploegen; de Joodse arbeiders bleken noch laf, noch zwak, zoals men ze ten onrechte zo vaak voorstelt. Ze realiseerden zich terstond dat het om hun leven ging. Georganiseerd stelden zij zich te weer; er is, gelijk ook mij bekend was, sprake geweest van een georganiseerd gewapend verzet. Mede door de bedreigingen van de door de Duitsers aangewezen Joodse leiding (bedreiging met denunciatie zelfs) is de georganiseerde Joodse weerstand echter geremd; ook in dit opzicht faalde een onnozele Joodse leiding (Joodse Raad), die ondanks alle deskundige kritiek, poogde politiek te schipperen (80; 94; zie ook 101). De Joodse arbeiders werden bij hun aanvankelijk actief verzet echter niet in de steek gelaten. Hun niet-Joodse vrienden en familieleden schoten hen te hulp. Aanvallen van de W.A. in de Jodenbuurt werden door gemengde knokploegen opgevangen en welbewust afgeslagen; men wist waar het om ging. Het is mij bekend dat een W.A.-man, die dodelijk gewond werd bij zulk een vechtpartij, door een of meer niet-Joden neergeslagen is; de niet-Joodse mannen speelden bij deze vechtpartijen tegen de gehate W.A. een zeer actieve rol. De intimidatie door de W.A. mislukte zo grondig dat de Duitsers dat optreden verboden. Maar het is evenzeer kenmerkend voor de Duitse mentaliteit tijdens de bezetting (en het mag bij de beoordeling van figuren als Rauter niet vergeten worden; 89, 101), dat zij de gebeurtenissen uitbuiten en het voorstelden alsof de Joden de W.A. aangevallen en mishandeld hadden — en hoe! Als vergeldingsmaatregel lieten de Duitse bezetters honderden Joodse mannen op beestachtige wijze arresteren. Verhalen over de walgelijke terreur, over de mishandelingen, foto's zelfs, circuleerden. De verontwaardiging van de Amsterdamse bevolking was algemeen, de afkeer diep. De gemoeieren, toch reeds geërgerd en bedrukt, raakten overkropt.

Aldus was bij de steeds groeiende ontevredenheid en ontstemming een actuele ergernis en afkeer gekomen. In deze situatie barstte op 25 Februari 1941 de staking uit, het eerst onder de arbeiders in de werkverschaffing en het trampersoneel, daarop onder dat van de stadsreiniging. De arbeiders uit de grote fabrieken van Noordelijk Amsterdam, die reeds een staking achter de rug hadden, sloten zich aan. De veerponten over het IJ, die dagelijks zovele duizenden vervoeren, waren een communicatiemiddel bij uitstek voor het stakingsparool en gaven bovendien de mogelijkheid tot plotselinge onderbreking van de gang naar het werk en tot terugkeer naar huis. Het ontbreken van de tram in de stad maakte alom duidelijk dat er iets, en onder de bezet-

ting wel iets belangrijks, aan de hand moest zijn — en spoedig wist een ieder wát. Massaal sloten zich arbeiders en ook ambtenaren aan. Elke groep arbeiders die terugkeerde van het werk werd toegejuicht. De staking sloeg over naar Weesp, Hilversum, de Zaanstreek, ten dele ook naar Haarlem, Utrecht; maar na een begin van staking aan het spoorwegemplacement mislukte deze onder het spoorwegpersoneel, nadat de superieuren aan het Centraal-Station uitgelegd hadden dat het resultaat toch maar gering zou zijn, dat er maar slachtoffers zouden vallen, om kort te gaan, nadat zij alles „in goede banen geleid hadden”.

De staking genoot de onmiskenbare sympathie van de bevolking, die de stakers toejuichte, en actief ondersteunde, door trams die reden, enz. tot terugkeer en de passagiers tot uitstappen te dwingen, zo nodig met geweld. Zij was een onmiskenbare demonstratie tegen de bezetter en in het bijzonder tegen de pogroms die deze en zijn trawanten ontketenden. De gevoelsmatige belevenis was dan ook groot: men voelde zich gelukkig, jonge arbeiders lachten en juichten, de jonge mannen tilden de meisjes in de lucht, men zong socialistische strijdliederen; er was een bevrijdingsgevoel dat er op duidde dat er meer was dan de uiting van opgekropte ergernis alleen. Dat het meer was dan een momentane opwellings, maar dat wezenlijke en blijvende overtuiging een sterke drijfveer was, bewijst het feit dat men steunfondsen voor de door de Duitsers tot slachtoffers der staking gemaakten, heeft kunnen stichten.

De staking, die ook de Duitsers volkomen verraste, scheen spontaan ontstaan. Doch dit was slechts schijn. Ze was na 2 dagen afgelopen; doch dit was al bij het begin vastgesteld. Zij was georganiseerd, opgezet voor 2 dagen, en daarom is zij na 2 dagen beëindigd. De illegaliteit was namelijk bezig zich te organiseren en had haar meest straffe organisaties in de kringen der revolutionnaire arbeiders die met het denkbeeld van illegale actie vertrouwd waren. De Communistische partij, door de Duitsers in aansluiting aan het verbod door de Nederlandse regering (in Mei 1940) verboden, had terstond een illegale organisatie opgebouwd, die vooral in Amsterdam sterk en goed georganiseerd was. De illegale C.P.N., die in de stakingen der werkverschaffingsarbeiders de hand gehad had, trachtte blijkbaar te toetsen op welke wijze agitatie tegen de bezetter te voeren zou zijn. De communistische illegaliteit had meer voeling met wat er in de arbeidende bevolking leefde dan spionage- en sabotage-groepen als de Geuzengroep. De door de C.P.N. illegaal gepubliceerde „Waar-

heid" ademde een andere geest dan de door andere groepen uitgegeven illegale lectuur, zoals de „Nieuwsbrieven", later het „Parool" van Pieter 't Hoen, groepen die veel meer achter de geallieerden stonden en die een gemeenschappelijk front van het Nederlandse volk tegen de bezetter beoogden. De S.D.A.P. had zichzelf opgeheven en had geen verzetsorganisatie opgebouwd, geen illegale voorlichting gegeven. De vakverenigingen waren met hun apparaten door de stromannen der bezetters overgenomen en daarvoor was niets in de plaats gekomen. Andere revolutionaire groepen zoals de ontbonden R.S.A.P., hadden reeds in 1940 een illegaal apparaat opgebouwd, het Marx-Lenin-Luxemburg-front, waarin ook leden uit andere links-socialistische organisaties medewerkten; verder bestond sinds 1940 ook de links-socialistische verzetsgroep „De Vonk"; andere groeperingen waren nog kleiner of werkten met een dezer organisaties samen. Niet-revolutionaire groeperingen hebben in de organisatie van de staking geen rol gespeeld. De overwegend sterkste organisatie en stootgroep was de illegale C.P.N.; de Sneevlietgroep is ook zeer actief geweest in de voorbereiding²⁾; men mag haar betekenis zomin over- als onderschatten.

Nu was het echter ook niet zo, dat de centrale leiding van de illegale C.P.N. de 2-daagse staking op 25 Februari 1941 geheel en wel bewust georganiseerd had. Er was wel een staking voorzien en de plannen daartoe waren ver voorbereid, maar ook voor de C.P.N. kwam de staking op die dag, in die vorm en uitgebreidheid zo goed als zeker nog onverwacht. Met haar voorbereidingen, organisatie, talrijke contacten onder de arbeiders, met hun daadkracht en met het improvisatie- en organisatievermogen van de leden van het apparaat gelukte het, vrijwel onbespeurd, de leiding van de staking te hebben en te behouden. Wat een spontane uitbarsting van de ergernis van het Amsterdamse proletariaat en van vele andere Amsterdammers leek, was in belangrijke mate georganiseerd en gericht. Toch had die leiding het geheel ook niet geheel in de hand, toen de uitbreiding zo groot was. En terwijl de illegale C.P.N.-leiding ook de eis tot 25 % loonsverhoging had gesteld, is deze eis in het geheel niet overgenomen, maar is de staking volslagen een manifestatie tegen de Jodenmaatregelen geworden.

Het gelukken van de staking heeft aanvankelijk aan een zijden draad gehangen. In het Centraal-Station is zij onder het spoorwegpersoneel, dat aanvankelijk ertoe neigde aan de oproep gehoor te geven, niet doorgaan. In de tramremises heeft het gespannen; de

leiding van het bedrijf deed alles om het personeel aan het werk te krijgen (de directeur herkende naast communistische aanstichters de invloed van de opgeschoten jeugd, die op de Amsterdamse Hartjesdag straatschenderijen pleegt!!); de mening van de zijde der directie dat dit bijna succes had is wel onjuist, maar zéker was de uitslag toch lang niet. Slechts grote inspanning en vasthoudendheid van de bewuste, vooral communistische, voormannen, heeft de aanvankelijke aarzeling en angsten van vele arbeiders doorbroken en overwonnen. Het was daarbij soms nodig alles op alles te zetten, de ene groep tegen de andere uit te spelen; en dat b.v. de tramdirecteur de werklieden aan een remise onjuiste inlichtingen gaf over de hervatting elders, schijnt mede een factor te zijn geweest die de arbeiders aan die remise toen uiteindelijk het werk heeft doen neerleggen. De politie en vele werkgevers stonden er in dit geval vaak welwillend tegenover; de waarnemend hoofdcommissaris heeft geen haast gemaakt om alarm te slaan; het publiek moedigde aan.

Hoe dit zij: de staking werd een grootse uiting van wat in de bevolking leefde; socio-cultureel is het van geweldige betekenis dat een zo grote protest-staking kon uitbreken, mede en vooral als protest tegen de behandeling van een verdrukte groep.

De organisatie van de staking blijkt uit de afloop na de tweede dag. De opdracht tot hervatting van het werk werd in de manifesten van de C.P.N. en in die van de Sneevliet-groep gegeven. De maatregelen der Duitsers, in Sijes' boek uitvoerig beschreven, hebben daarop geen invloed gehad. Ik moge naar Sijes' beschrijvingen verwijzen; zijn spannend relaas is uitstekend gedocumenteerd. Als sociaalpsychologische studie ken ik haar grote betekenis toe, omdat men over het verloop van massa-bewegingen uiterst weinig goed gedocumenteerd materiaal bezit. In plaats van fantasie en constructie is in Sijes' boek een opbouw en reconstructie uit de moeizaam bijeengegaaarde feiten, uit interviews met leiders en stakers, met directieleden en Duitsers, met N.S.B.'ers enz., uit politierapporten en ooggetuigenverslagen, uit dagboeken en Duitse rapporten, te vinden; een reconstructie die zeer werkelijkheidsgetrouw aandoet. Zij berust niet op de kijk van een eenling, maar op samenvatting uit al de genoemde beschouwingen, beoordelingen en vooral ook weergaven van het gebeurde. Waar elders vinden wij dat, dan wellicht in het boek over de razzia's in Rotterdam van dezelfde auteur, dat wij aan het begin al noemden?

Ter vergelijking kan men het materiaal door Sorokin³) bijeengebracht beschouwen; het is als regel descriptief, berust op de weergave

van persoonlijke impressies en belevenissen, op retrospectieve samenvattingen; bepaalde wetmatigheden worden aangegeven in de *gevolgen* vooral van rampen en desorganiserende en gedesorganiseerde perioden. Maar reconstructies van gebeurtenissen geeft hij niet.

Waardoor, waarom en hoe de Februari-staking ontstond, onder welke omstandigheden en onder welke voorwaarden wordt daarentegen duidelijk in de studie van Sijes, zoals wij hiervoren samenvatten. Het leerzame is dat men hier aan een voorbeeld ziet wat, *gegeven zulke omstandigheden en voorwaarden*, een doelbewuste leiding en een (soepele) organisatietechniek, vermag. „Objectieve en subjectieve” voorwaarden moeten samengaan gelijk een oude formulering zegt; hier ziet men dat dit betekent: de omstandigheden moeten er naar zijn, de innerlijke bereidheid bij de bevolking moet aanwezig zijn en daarnaast is de stimulerende invloed en de richtinggevende leiding van een of meer doelbewuste groepen of kernen, nodig. Een bevolking moet innerlijk „klaar” zijn, tot een dergelijke actie bereid zijn, wil deze zich kunnen ontplooiën; objectief onaangename ervaringen en verontwaardiging tezamen deden deze bereidheid ontstaan. Zo moesten „het actieve en het passieve verzet elkaar de hand reiken” (129), zoals Sijes zegt, wilde de demonstratieve staking gelukken en „haar eigen spoor” vinden. Het is Sijes’ verdienste een onvergelykelijke analyse te hebben gegeven van de z.g. objectieve en subjectieve voorwaarden, naast de bewuste leiding, en dat aan zulk een hoogst belangwekkend voorbeeld als de roemruchte Februari-staking.

Sijes’ studie geeft aanleiding tot een aantal beschouwingen en gevolgtrekkingen, die ik hier puntsgewijs laat volgen.

1. Manifestaties als zulk een proteststaking, met een „niet-practische” achtergrond toch (geen staking om loonsverhoging, o.d.), worden ook als de bevolking in het algemeen er positief tegenover staat eerst acties, doordat de arbeiders er actief aan deelnemen en er het initiatief toe ontwikkelen. Intellectuelen staan er voor een deel afwerend, afwijzend of althans onbegrijpend tegenover. De bedrijfsleiding poogt menigmaal de staking te voorkomen of te dempen; vrees en eigenbelang (Helvétius, Nietzsche), naast het onvermogen om naast de goede gang van het eigen bedrijf andere belangrijke doelen te herkennen, spelen bij de leiding van bedrijven een rol.

Bij dergelijke manifestaties gooien de arbeiders niet klakkeloos het bijltje er bij neer, maar er wordt voor gezorgd dat de fabrieksinstallaties geen schade lijden (fabrieken in de Zaanstreek; Hoogovens te IJmuiden; Zoutindustrie te Muiden, enz.). Doch de studenten b.v. namen in Amsterdam ook geen deel aan deze demonstratie.

2. Ook bij ambtenaren, vooral bij de hogere, was deze functie-dwang tijdens deze staking duidelijk bespeurbaar.

3. De leiding van dergelijke manifestaties gaat niet uit van intellectuelen of andere „vrijzwevende” beoordelaars, zoals Mannheim meent. Ze wordt deels gegeven door een goed georganiseerde kern van mensen met een bewuste houdingsbepaling, en die in levend contact met de werkelijkheid staan; deels ook wordt, in trial and error, door anonymi een mogelijke weg aangegeven. Neutrale journalisten spelen geen rol.

4. Voor het welslagen van een massabeweging moeten de objectieve en subjectieve voorwaarden aanwezig zijn en samengaan met een bewuste leiding.

Als de objectieve onlust er niet is, over objectieve wantoestanden, gebeurt er niet licht iets, en evenmin als de subjectieve bereidheid niet aanwezig is (De mislukking van een staking op 6 Maart die aangekondigd was, maar die niet eens tot een begin gekomen is, kan voor dit laatste als bewijs dienen). Een grote actie is niet door propaganda alleen te verwekken, en dit bewijst het tendentieuze van de voorstelling, als zouden raddraaiers zulke of soortgelijke manifestaties kunnen provoceren; objectief slechte omstandigheden kunnen het gevoel van noodzakelijkheid geven, dat dan tot een grotendeels rationele massabeweging kan leiden. Maar ook overtuigingen (ideologieën) kunnen het gevoel ener innerlijke noodzakelijkheid verwekken. De drie voorwaarden tezamen: slechte omstandigheden, innerlijke overtuiging met het gevoel dat er iets moet gebeuren, en doelbewuste leiding kunnen een, alsdan rationele en irrationele, massa-actie doen geboren worden. De „wil tot de daad” bij de grote groep der bevolking is daarbij een belangrijke, ja noodzakelijke voorwaarde. Lenin's uitspraak is hier geldig dat „in den Augenblicken besonderen Aufschwungs und der Anspannung aller menschlichen Fähigkeiten des Bewusstseins, der Willen, die Leidenschaft, die Phantasie” zich verwerkelijken. Het gaat niet alleen om irrationele factoren, zoals van psychologische kant wel voorgesteld wordt, maar daarnaast komt een belangrijk rationeel moment. Zonder de „samenwerkende experimentele denkhandelingen” komt men niet verder; de scheiding van bewust en onbewust denken, toch reeds kunstmatig, wordt eerst recht steriel als men meent, sociologische verschijnselen te kunnen verklaren waar slechts het bewuste denken een rol zou spelen of omgekeerd slechts het onbewuste.

5. Voor het semi-spontane der staking zijn argumenten aan te voeren. De poging der illegale C.P.N. tot een landelijke herhaling op

6 Maart mislukte, zoals boven reeds opgemerkt is, al moet men vaststellen dat b.v. „Het Parool” zich daartegen en tegen andere dergelijke acties verzette. Voor „Het Parool” was de staking een manifestatie, geen actie met een doel. Maar ook op 25 Februari kon de staking bij het spoorwegpersoneel niet „doorgedrukt” worden. Een goede organisatie en goed organiseren zijn nodig, wil verwerkelijking van een dergelijk plan mogelijk zijn — bij daartoe aanwezige voorwaarden onder de bevolking.

Men kan zich slechts afvragen wat er gebeurd ware als de spoorwegstaking wel gelukt was en welke de landelijke en zelfs internationale uitbreidingen geweest waren. Zo wordt men weer met de vraag geconfronteerd of de algemene staking een werkzaam middel kan zijn, en tevens of ze dat ook zou zijn geweest bij een overheid als de Duitse bezetter.

6. Men moet in dit verband overwegen of er de voorwaarden bestaan hebben die andere, eventueel internationale, acties mogelijk gemaakt hadden, zowel in Februari 1941 als in latere perioden.

7. De vakverenigingen blijken voor dergelijke illegale acties onbruikbaar; ze waren door de bezetter ingeschakeld in zijn apparaat, zoals de vakvereniging ook in normale tijden steeds meer ingeschakeld is als semi-overheidsapparaat.

8. De illegale actie der arbeiders is dan ook niet langs de weg van vakverenigingen te verwerkelijken; ook onder bezetting niet.

9. De Duitse bezetter was veel kwetsbaarder dan aangenomen is; de goed georganiseerde staking van het spoorwegpersoneel in 1944 heeft dat b.v. bewezen.

10. De Nederlandse militaire en regerings-instanties waren evenmin aan het begrip ener totale oorlogvoering toe, als de Nederlandse bevolking. Daarom waren dergelijke grootscheepse acties als de spoorwegstaking, in 1941 niet mogelijk; de bevolking was subjectief niet geschikt. Hetzelfde geldt vermoedelijk voor geheel West-Europa in die tijd.

11. De Londense evacuatie-regering bleef volkomen in gebreke (181, 182), direct na de staking, maar ook in latere radio-uitzendingen uit Engeland.

12. Opvallend is hoe de trekpoppen der bezettende overheid geen werkelijke leiding kunnen geven, in welke richting ook.

Het is te hopen dat dergelijke, aan de realiteit ontleende studies in veel ruimer mate dan tot dusver zullen verschijnen, ter bestudering van de genese en dynamiek van sociaal-psychologische verschijnselen.

Zij alleen kunnen ons inzicht geven in wat er gebeurt bij een dergelijk massaverschijnsel. De analyse der voorwaarden is van de grootste betekenis. Voor de Februari-staking geldt wat Marx van de Februari-revolutie van 1848 in Frankrijk zei. „Die Februarrevolution war die schöne Revolution, die Revolution der allgemeinen Sympathie, weil die Gegensätze, die in ihr eklatirten, unentwickelt, einträchtig nebeneinander schlummerten”⁴). Zo was het in wezen ook bij de Februari-staking; de arbeiders hadden de sympathie van de grote massa der bevolking omdat de demonstratie de gemeenschappelijke vijand gold, en klassenspanningen hierbij nauwelijks aan den dag traden. Wat er gebeurd zou zijn als het tot dergelijke spanningen gekomen was, en er acties met klassekarakter waren uitgebroken? Er is voldoende materiaal in Sijes' boek om te beseffen dat dan terstond „communisten en de straatschenderijen plegende opgeschoten jeugd” (zie hiervoor) de autoriteiten en de burgerij tegen zich gekregen hadden.⁵) Hoe dat zij, de Februari-staking was een magnifieke demonstratie van de Amsterdamse arbeidersbevolking tegen de pogroms van de Duitsers en hun Nederlandse trawanten; een manifestatie met een humanitaire inslag en een manifestatie van het beleven ener lotsverbondenheid door de arbeiders. Wezenlijke politieke betekenis had zij niet; daarvoor waren de doelstellingen te vaag en de mogelijkheden waarschijnlijk te gering. Dit verkleint echter de betekenis van de stakingen niet; integendeel, zij blijven een van grote morele waarde als de demonstratie van menselijke verbondenheid, tegenover een onbarmhartige bezetter.

¹) B. A. Sijes, *De Razzia van Rotterdam*, 10—11 November 1944. 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1951.

²) Zie: *Voor Vrijheid en Socialisme*. Gedenkboek van het Sneevliet-Herdenkingscomité. Rotterdam, „Gramo”, 1953.

³) P. A. Sorokin. *Man and Society in Calamity*. New York 1942.

⁴) K. Marx. *Die Klassenkämpfe in Frankreich, 1848 bis 1850*.

⁵) Hier moge ook opgemerkt worden, dat van de Joodse groep het proletariaat, ook door de Joodse Raad, opgeofferd is.

M. Mok

WOORDEN IN HET DONKER

De nacht — ik ruik de warmte van haar haren
en strijk een vinger langs haar huid.
Ik kan de koude ogen voelen staren
der wereld aan de vensterruit.

Ik fluister woorden in het donker,
waar niemand ooit van weten zal.
Ik lig alleen in de spelonken
van het bewegende heelal.

Zij slaapt, ik laat mijn handen rusten,
haar leven rijst en daalt zo zacht,
en aan de einder van haar onbewuste
gaan dromen voort als wolken in de nacht.

IK HOOR DE WOORDEN

Ik hoor de woorden die gij niet meer zegt,
muziek die tot verstening is gedoemd,
angst die haar wortels niet meer openlegt,
geen ding meer met vergeefse namen noemt.

Gij moet bestaan alsof gij niet bestondt,
de tekenen voorbijzien die gij leest.
Morgen en avond vloeien door uw mond
als zuchten van een uitgewoed tempeest.

Ik kan uw voeten niet verwarmen
die als verloren dieren in de nacht
hun schamelheid naar voren steken.

Ik kan de bogen van uw armen
waarin uw hoofd de morgen wacht,
niet meer tot horizonnen openbreken.

MORGEN

Het wordt weer dag, de witte ramen leunen
tegen de adem van een nieuwe lucht,
de wind gaat stapvoets door de wereldruimte,
de zee prevelt beraden voor zich heen.

Diep in mijn mond proef ik het zout der lucht.
Achter mijn hand ligt zand en wind te wachten.
De hemel breidt zijn velden om mij uit.

HET DOODGEWONE

Het doodgewone: mannen in hun kleren
en met een halfgemompeld woord tussen de tanden.
Ik zie de jaren die hun lijf verteren,
ik hoor de golven in de voornacht branden
waardoor zij eenzaam naar hun huizen keren.
Zij hebben niets dan hun bestaan omhanden,
zij kunnen niets meer winnen, niets verleren,
wanneer zij aanstonds in de nacht belanden.

DE MORGENZEE

De morgenzee ruist met haar blauwe mantel;
mijn hoofd ligt lager dan haar stroomgebied;
het hemelse houdt in mijn adem stand.

Ik laat mijn vingers in de koelte baden,
diep en doorschijnend om mijn ledikant,
dat als een landtong in de branding staat.

OVERBERG

(Romanfragment)

Voor R.

De rector van Overberg had schriftelijk nog eens nadrukkelijk herinnerd aan de gevraagde stukken.

Vader: wij zullen ze Toontje meegeven, mijnheer de rector. En Toontje stond een week na datum gereed, gepakt en gezakt, te wachten op het hijgend en puffend stoomtrammeke en . . . op zijn goede vriend Léon Houtman.

Ah! daar is onze „kluif”, riep Leen bij 't weerzien; hij was nog maar net uit de auto gestapt en pipa vond dat zijn grote zoon wel eens wat hartelijker afscheid kon nemen voor een trimester college.

Of pipa dan al direct wegging en ons niet even gezelschap wilde houden, vroeg Leen gewild-onverschillig, en hij trok zijn vader, die achter 't stuur bleef zitten, de hoed af, plukte aan zijn baard en kustte hem dat 't klapte.

Pa Houtman, Vlaming van origine, herinnerde aan de sigaartjes en hebde wel stekskens genoeg bij? We staken op, zwaaiden naar Houtman-senior, die zijn wagen langzaam liet wegtrekken, en wachtten gezeten op onze koffers, naar de „koffiemolen” (het stoomtrammeke).

Gelijk met 't amechtig-hijgend, roetzwarte, prae-historische trammeke, kwam Jope aanzetten, buiten adem, met een groot blik biscuits: voor onderweg en vader en moeder zeggen dat ge goed uw best moet doen, ijverig studeren en . . . de rest hoorden we al niet meer, want frère Séverine hees ons in 't „koffielaatje”, waar andere studenten ons luidruchtig begroetten.

Als we even zaten, ging Leen aan mijn biscuit-blik zitten trekken en nog vóór ik kon protesteren, was 't blik al bijna leeg en de inhoud verdeeld onder de jongens. Ik zei niks, zweette . . .

Frère Séverine was een dikke oude surveillant met gladde schedel en vermoeide ogen. Hij was ongetwijfeld vroeg op geweest vandaag om de verschillende studenten, jongens die van heinde en ver kwamen, van vlek en negorij, af te halen. Hij zat nog maar even of hij knikkebolde al.

De jongens: hij slaapt, we gaan naar 't balcon een luchtje scheppen. Maar niet lang kon de brave Séverine van zijn dolce far niente ge-

nieten, want een hevig gegil deed hem opschrikken en naar ons toerennen. Wat is er aan de hand? Maar dat was, dunkt me, duidelijk genoeg te zien en kijk eens naar de bleke gezichten van de jongens, mon frère! Philip Simons had te ver overgeleund en was naar buiten gesmakt tussen de wagens. Ons treintje had vaart, daar niet van. Wij arriveerden op Overberg met een dode en drie dagen later zongen Leen en ik in de requiem. Die onvoorzichtige jongen ook! Philip was in stukken onder de wielen uitgehaald.

Ook de rector vond 't zeer spijtig en betreurenswaardig en nog veel meer. Hij sprak met ontroering in zijn stem over de dood, die komt als een dief in de nacht; gij hebt een voorbeeld aan den braven Philip, weest voorbereid dierbare studenten, want gij kent dag noch uur. En daarmee was 't amen en uit in de kapel. Op 't kerkhof mochten wij allemaal nog eens langs de vers gedolven kuil wandelen. Wij riepen de arme Philip een laatste vaarwel toe en strooiden witte bloemen op de kist.

Na de begrafenis en de koffie zaten wij jongens nog wat ondereen te filosoferen. Op de dortoir heerste een gedrukte stemming. En Leen kwam zeggen dat er een in zijn celleke zat te snikken, hij had heimwee en wilde terug naar zijn mama, gade gij hem wat koekskens brengen. . . .

Maar had ik zelf niet wat koekskens nodig? Ik hield mij groot met een brok in mijn keel. . . .

De volgende dag, alsof Philip nooit bestaan had, werd overgegaan tot de orde van de dag: klasse-indeling. Een deel was liefhebber voor commerce, een ander deel voor humaniora. Zij, die voor de prêtrise waren voorbestemd, volgden een speciale opleiding en werden voor het Frans bijgewerkt door Frère Dosithé, krasse zeventiger, emeritus zonder wandelstok, met solidee; o, goede Frère Dosithé, hoe vaak nog gaan naar U mijn peinzen! Gij, die ons bemoedigde en aanspoorde met uw hand op onze hand, in uw klein proper kamerke, waar het geurde naar papier en goede tabak. Oude Brabander en sympathieke folklorist met uw rijen dikke in onze ogen gevaarlijke folianten, wetenschappelijke geweldenaars. Dweper met Blaise Pascal, Da Vinci en Goethe, vereerder van Breughel en Jeroen Bosch; tot in uw tachtig jaren hebt gij in dienst gestaan van het goede, voortreffelijke onderwijs, vitaal genoeg om nog als scheidsrechter te fungeren bij een voetbal- of andere match. Sterk genoeg om met ons nog uren door de bossen te dwalen, groot natuurliefhebber en optimist, altijd uzelve, klaar voor een ieder die om raad en bijstand kwam, trooster voor de jeugd in de moeilijke „Sturm und Drang”.

Herinnert ge u nog de jonge sterke boer uit Didam, de reus met 't kleine hartje, die bij u om privaatles kwam en schreide als hij geen raad wist met de *présent du subjonctif*? Maar ge hebt hem buiten de gewone lesuren om terug laten komen en er de lastige vorm bij hem „ingestamp”. 't Heeft tranen gekost en zweetdruppels, maar zonder u zou deze boer nooit tot het burgemeesterambt zijn gekomen.

Mon frère, wij lichten ons hoedje uit respect en vurige bewondering.

Maar daar had ge Frère Sebald — ja, den dië mee z'n bamboestokskens! — *parler français, mes amis*, en nooit met zijn tweeën.

O, frère Sebald, hoe hebben we u gehaat omdat ge ons rechtvaardig strafte. . . . Uw blik was in de heimelijkste hoekjes van de cour en er werd geen woord Hollands gesproken of gij stond er neven met uw prikkende ogen en uw bamboestokken. Of wij 't vermaan van den rector hadden vergeten: wie Hollands spreekt, spreekt een verkeerde taal en moet er voor boeten. En dat wij Hollandse jongens toch moesten waarderen dat we aan een „Frans” college mochten studeren. Velen werden daartoe niet in de gelegenheid gesteld, dankt God dat ge zo'n brave weldenkende ouders hebt. Streng zal worden opgetreden tegen de z.g. bizondere vriendschap, *l'amitié particulière, mes bien chers fils*, daar moest toch zonde van komen (gekuch in de aula). En dan mocht ge wel eens mee, brave vriend, frère Sebald wilde u wel eens onderhouden over dat Hollands spreken. . . .

Dan zoudt ge maar 't liefst een harnas hebben aangetrokken, want dat bamboeriet sloeg gemeen door op uw dun jongensbroekske. Wat hielp het als ge uit eigen-verdediging uw hand op uw broek legde om 't achterwerk te beschermen? De slagen kwamen dan onbarmhartig op uw hand, ai! wat een wreedheid! Et au revoir, mon cher ami, zorg dat ik U hier niet meer terugzie. Zijn kleine prikoogskens lachten en 't lelijke woord dat ge voor hem klaar had, werd met geweld teruggeduwd en ingeslikt.

Gij dan, aarts-spion, rapporteur en jongensvijand, frère Céleste, met uw hemelse naam en uw blote kop. Vond gij 't dan zo vreemd dat uw gedrag u de malse bijnaam „la lune” bezorgde? Wij haatten u zo als er door een felle jongen gehaat kan worden. Altijd waart ge op plekken waar wij ons veilig waanden; gij loerde door gaatjes in schuttingen, stond achter een deur van 't W.C., of hing met uw vogelenkop over een dak, maar gij verstond ieder gesproken woord en strafte zwaar en gevoelig. Zoudt ge thans voor een jongenstribunaal moeten verschijnen, mon frère, ik zou mij met uw verdediging niet belasten,

het zou er voor u niet mooi uitzien . . . want voor verraad vinden wij geen woorden.

En ook gij, geliefde leraar gymnastiek, ook u wil ik met een enkel sympathiek woord gedenken. Wij noemden u Moeskops vanwege uw oude motorfiets, maar gij zorgde voor de beweging, want gij huldigt het devies: „mens sana in corpore sano”. Ge hadt gelijk Moeskops, met uw „utile dulci”, want aan de oefeningen zaten ook aangename kanten: vlieger oplaten, jeu de criquet, dat was me nog iets anders als bamboestokskens . . .

„Fils de papa”, dat was Jean, een burgemeesterszootje, lange, magere knaap, met geparfumeerde sluikharen en schelvisogen. Ja ja, dat was geen farce met dien Jean! Hollands spreken à la bonheur, elkaar eens geducht in de haren zitten, stinkbommen in ’t studielokaal stuk gooien enz., ’t was alles zo begrijpelijk want specifiek jongensachtig. Maar gij Jean, deed dingen die ik u nu nóg niet kan vergeven. Waar had ik het in Gods naam aan te danken dat de leraar mij de bank liet delen met dit weekdier?

Toontje, was ’t op zekere dag tijdens de studie, wij gaan eens mannetje en vrouwtje spelen; gij ’t vrouwtje en ik ’t mannetje. Maar nog vóór ik ’t antwoord kon lossen, zat hij al met zijn zweetvingers aan mijn knieën. Was ’t wonder dat hij in een-twee-drie buiten de bank lag? En ja, daar hadt ge de poppen aan ’t dansen: mon frère, zij n schuld, hij heeft mij willen aanraken en toen ik niet wilde mij buiten getrapt . . . Hij balkte snot en kwijl van „ik ga me beklagen!” En weg was hij naar de rector. Daar zat ik dan voor vuilik.

Dezelfde dag nog, in de réfectoire liet de rector mij roepen en daar hadt ge ’t lieve leventje: geroepen voor dien Jean, dien heerlijken engel, o verdrukte onschuld!

Wij kunnen alleen maar heel brave en kuise jongens in ons college gebruiken en bij herhaling, mon cher ami, zou ik uw ouders moeten verwittigen. Daar stond ik met mijn goed gedrag . . . Beloof me dat ’t nooit meer zal gebeuren, dan zal ik ’t voor deze keer nog eens bij een simpele straf laten. Neen, geen tegenwerping, ik ben goed op de hoogte; wij aanvaarden de straf tevens als boete voor onze zonden, daar is de deur!

Voor straf had ik gekregen: afschrijven uit Manuel du congréganiste; l’Examen de conscience (zag ik er zo schuld-bewust uit?), voorts l’Examen mensuel en ’t gehele hoofdstuk VI handelende over la dévotion au Sacré Cœur de Jésus, rond de veertig pagina’s, ik kon het er mee doen . . .

En dat alles omdat Jean mij beschuldigd had, mij vals beschuldigd had.

Die nacht sliep ik niet en de volgende dag sprak ik met Leen, m'n intimus. Laat mij stil doen, Toontje, we krijgen dien gluiperd wel. Maar nog dezelfde dag kwam een andere gluiperd mij zachtens bij de arm nemen en me in 't oor fluisteren: *mon petit Antoine, je sais tout, tu as voulu commettre des actions déshonnêtes. Je ne veux pas m'en occuper, mais ce que je voulais te demander: as-tu déjà confessé? C'est grave, Antoine! En outre tu as commis un péché contre le 4me commandement. Tu as désolé tes supérieurs par ta mauvaise conduite. Je ne veux rien te reprocher, mais tu comprends que je me fais des soucis. . . .*

Ja, ja, bien chère lune, (want hij was het) tu as beau discourir, maar 't ware beter dat ge u zorg maakte over dien geparfumeerden klungel, die kwal, had mijn antwoord moeten luiden en bovendien wat had die pottekijker met 't geval uit te staan? Ik zweeg, doch kookte inwendig. . . .

„Me venger”, dacht ik, hoe of op wát voor manier dan ook. Maar was dit geen zonde tegen het 5e gebod? Zelfs „avoir la volonté” is al een zonde volgens l'examen de conscience; eerwaarde pater, zie hier in alle ootmoed een arme zondaar aan uwe voeten neergeknield; mijn surveillant stuurt mij tot u om u te zeggen dat ik een slechte handeling heb willen plegen. . . . Bovendien heb ik een zonde bedreven tegen het 4e gebod: mijn superieuren bedroefd door mijn slechte gedrag. Deze en al mijne zonden zijn mij van harte leed enz. enz. . . .

En toen brak „le diable” in mij los. Of was het „la justice”? In een hoek van de cour lag een klinker, een originele straatklinker. Had Leen die daar neergelegd om er bij toeval een zijn kop te verbrijzelen? Dat realiseerde ik mij niet op dat ogenblik. Wel herinnerde ik mij dat die klinker door mij met grote kracht door een der ramen werd geslingerd, dat ik onmiddellijk daarna werd opgepakt door enkele woedende surveillanten en naar „de hel” getransporteerd. De hel was een plaats onder het dak, een kamerke, waar men niet recht kon staan en daarom eenvoudig moest gaan zitten, maar dan op een omgekeerde kruiwagen. Menu: droog brood en water. Straf: Vergilius afschrijven en niet zo zuinig. Dit inferno was goed afgesloten, ontsnappen was niet mogelijk. Dit kwam trouwens niet bij me op. Al gauw kwam „la lune” bij me zeuren, maar ik gunde hem zelfs geen snauw. Ik zweeg in alle talen. Woedend verwijderde hij zich van den „vervloekten kleinen anarchist”. . . . en we zullen u wel krijgen!

Maar toen ik later met Vergilius bezig was, werd zacht de deur geopend en trad de rector binnen. Waarom ik hem niet alles eerlijk opgebiecht had, ben ik dan zo'n boeman, mijn jongen, en wat voor nut het in 's hemelsnaam had om ruiten te verbrijzelen, uw onschuld zou toch wel aan 't licht zijn gekomen. Il savait tout, (net als „la lune”), en nu moet ge niet langer den vervloekten Hollandsen stijfkop uithangen, kom maar mee en sluit de deur achter u. Ik vreesde het ergste vanwege die verbrijzelde ruit, maar dat viel nogal mee, want precies vijf minuten later verliet ik de kamer van de rector met een dikke plak chocolade, waarmee ik direct Leen ging opzoeken.

Het was juist recreatie en ik stond meteen tussen een troep belangstellenden, nieuwsgierigen en . . . bewonderaars.

„Qu'ils nous f. . . la paix!”, schreeuwde Leen, ga mee Toon, onderweg vertel ik alles.

Leen was, toen hij vernam dat ik in de „hel” was terecht gekomen (de zwaarste straf voor een jongen), direct naar de rector gestapt en daar was mijn onschuld aan het licht gekomen.

Goede Léon, hoe dank ik u nog!

VREDE EN IDEOLOGIE

(Slot)

VI

Men kan Marx, met Hegel vergeleken, een groter wetenschappelijk realisme en een sterkere humanistische bezieling toekennen, waar tegenover de voortgezette saecularisering van Hegel's Voorzienigheids-geloof een verlies aan wijsheid opleverde. Maar dit betekent niet, dat het manco aan wijsheid uit de saecularisering noodzakelijk voortvloeide. Men moet veeleer constateren dat bij Marx de revolutionnaire wil de stem der rede tot zwijgen bracht. En het is een probleem op zichzelf, dat zelfstandig moet worden doordacht, welke redelijke consequenties een saecularisering meebrengt die de volle verantwoordelijkheid voor het maatschappelijk bestel in 's mensen hand legt. Als uitgangspunt willen wij de stelling van Marx in zijn *Thesen über Feuerbach* van 1845 nemen: „Die Philosophen haben die Welt nur verschieden *interpretiert*, es kommt aber darauf an sie zu *verändern*”; — uitspraak die slechts op dat deel der wereld betrekking hebben kan, dat door menselijk ingrijpen kan worden veranderd, en waarbij wel vooral aan de maatschappij is gedacht. De ethiek, het doelbewuste handelen, krijgt hier zelfs een wijsgerig monopolie dat men niet hoeft te aanvaarden om toch haar centrale plaats te erkennen. De volgende overwegingen mogen dit nader in het licht stellen.

De mens, product van het verleden, leeft in het heden en is gericht op de toekomst; in het menselijk bewustzijn zijn verleden en toekomst overbrugd doordat de herinnering aan de verwachting, en dus aan het doelstellend vooruitzien, dienstbaar is. In de verschuivende continuïteit van de tijdslijn schijnen verleden, heden en toekomst homogeen, en is het heden in zijn bijzonderheid niet geaccentueerd maar tot onvatbaar grensbegrip tussen verleden en toekomst vervluchtigd. Komt echter de mens in de „Diesseitigkeit” van het hier en nu in het centrum te staan — en zo mag men toch de saecularisering omschrijven — dan krijgt het heden pas een structuur en betekenis die het van en boven de kleurloze uniformiteit van verleden en toekomst onderscheidt. Voor de mens is het heden niet onvatbaar moment maar bewustzijnsbrug tussen verleden en toekomst, en omdat hij doelstellend op de toekomst

is gericht krijgt het heden eerst de omgrenzing van een finale horizon en daarmee een eigen dimensie. Het is alsof op de tijdslijn een bepaalde strook in het licht komt te staan, die wij, van de mens in het hier en nu uit, ook „naaste toekomst” kunnen noemen. Maar dit is een gebrekkige en schematische voorstelling van de werkelijkheid, alleen als hulpbegrip te gebruiken. Want men zal voor deze „naaste toekomst” geen bepaalde tijdsduur kunnen aangeven. Om tot de werkelijkheid door te dringen moeten wij van dergelijke schijn-precisie afzien, en ons nader bezinnen op het heden als de brug waarop zich de actueel-gebeurende geschiedenis afspeelt, als de dimensie van 's mensen werkzaamheid die door de finale horizon omsloten wordt.

Het doelmatigheidsbegrip wordt pas door de nabijheid van het doel voldoende bepaald om voor denken en wetenschap hanteerbaar te zijn, maar deze nabijheid kan niet in een bepaalde tijdsduur worden uitgedrukt, en wij moeten de bepaaldheid zoeken in de duidelijke omlijning van het doel-zelf, dat zo voldoende vast komt te liggen om houvast te bieden aan de middelen om het te bereiken. Deze bepaaldheid echter hangt niet alléén van het doel-zelf af, maar ook van de totale werkelijkheid waarvan het deel uitmaakt en waardoor het als deel bepaald wordt, en deze werkelijkheid zal dus voldoende nabij moeten zijn om naar redelijke verwachting niet, met de ons bekende vergeleken, tezeer te zijn veranderd. Houdt men hiermee geen rekening, dan is het doel slechts in schijn voldoende omlijnd en vervalt men weer in de fout der schijn-precisie; zo bijvoorbeeld wanneer een Staat zich ten doel stelt een aangegane schuld over precies twee eeuwen volledig af te lossen — want de voorstelling van de wereld, en van die staat in de wereld, in een zo verre toekomst kan slechts vaag en onbetrouwbaar zijn.

De duidelijk-omlijnde doelen, waarop het handelen zich doelmatig richten kan, staan dus inderdaad op een nabije horizon afgetekend, „nabij” meer in phaenomenologische zin dan in de zin van een bepaalde tijds-afstand — al zal ook dit gewoonlijk, bijvoorbeeld bij sociale doelen, het geval zijn — zodat er inderdaad reden is ons handelen in het heden door de „finale horizon” begrensd en op nabije doelen gericht te zien. Weliswaar zou men de psychische vermogens van de mens onrecht doen door ze binnen deze grenzen besloten te achten, afgesneden van de „verte” — dit ook veeleer phaenomenologisch dan als tijds-afstand op te vatten — waarheen het verlangen getrokken wordt en waarbij de verre toekomst en het verre verleden niet altijd duidelijk te onderscheiden zijn, al willen wij nu vooral aan het in de toekomst geprojecteerde ideale „einddoel” denken. Maar wij zijn

dan niet langer op het terrein waar de wetenschap zeggenschap heeft en voor de vervulling kan instaan. Zulk een ideaal einddoel is Marx' vrije mens in de klasseloze maatschappij; het kan voor het handelen indirect grote betekenis krijgen — ten goede en ten kwade — maar het mist de kwaliteit van concrete nabijheid, waarop het handelen zich doelmatig richten kan, en van een wetenschappelijk gewaarborgde doelmatigheid is dan eerst recht geen sprake.

Alleen vast-omlijnde, nabije doelen zijn als resultaat van doelmatig handelen bereikbaar, en hierbij spreekt de wetenschap, die dus wetenschap van de middelen is, een beslissend woord. Bij de vaststelling van deze doelen is de bijdrage van de wetenschap echter van ondergeschikte aard, door aan de doelen de nadere omlijning te geven die aan de middelen houvast biedt, en wordt het beslissende woord gesproken door de ethiek, die niet de middelen wegens hun deugdelijkheid in de zin van doelmatigheid maar de doelen wegens hun deugdelijkheid in de zin van rechtvaardigheid vaststelt. Maar het rechtvaardigheids-criterium, dat de mens hierbij als „einddoel” voor ogen staat, heeft op menselijke verhoudingen als zodanig betrekking, ongeacht hun doel - of - middel - zijn, en moet zich dus zowel in de doelen als in de middelen actualiseren, het menselijk heden doordrenkend. Dit betekent, dat het medebeslissende stem heeft bij de keuze van de middelen, die alleen dan aan het concrete doel aangepast zijn wanneer ze aangepast zijn aan het rechtvaardigheids-criterium, dat bij de keuze van het doel heeft voorgezet en dat boven dit concrete doel uitwijst. Er moet dus homogeniteit zijn tussen middelen en doel, ter wille van doelmatigheid en rechtvaardigheid, wetenschap en ethiek beide, en al komt de ethiek in de sfeer van het menselijk handelen natuurlijkerwijs de leiding toe, toch zijn ethiek en wetenschap hierin zo nauw verbonden dat ze wel te onderscheiden maar niet te scheiden zijn. Alleen tegen de ethische achtergrond krijgt hier de wetenschap zin, en ook de stelling van de homogeniteit tussen doel en middelen is een wetenschappelijke stelling waartoe slechts vanuit het zedelijke redelijk kan worden geconcludeerd.

Het critisch-humanistisch denken leidt derhalve tot een ingrijpende herziening van de overgeleverde opvatting van de doel-middelen-verhouding. Ten eerste vallen tal van zogenaamde doelen weg, als te vaag en ver om bereikbaar te zijn; ten tweede worden tal van zogenaamde middelen onderkend als de eigenlijke, voldoende nabije en omlijnde, doelen; ten derde wordt tussen deze eigenlijke doelen en de hieraan aangepaste middelen homogeniteit geconstateerd. Deze resul-

taten maken deel uit van de algemene conceptie waartoe de konsekwent doordachte saecularisering leidt: het heden als de dimensie van 's mensen handelen, die tegelijk het tehuis van de doelmatigheid en de rechtvaardigheid, de sociale wetenschap en de ethiek is: een driedovoudige, elkaar bepalende, saamhorigheid van actualiteit, ethiek en wetenschap, die, met de ethiek in het centrum, in het volle licht komt te staan.

VII

Ook Marx wilde blijkens de geciteerde these over Feuerbach de ethiek in het middelpunt plaatsen, maar de saecularisering wordt bij hem niet in critisch-humanistische geest voltooid, doordat het heden, waar 's mensen verantwoordelijkheid ligt, wordt ontheemd tot moment in een verleden en toekomst omspannend proces dat door de dialektische ontwikkeling wordt beheerst. Schijnbaar put het ethisch-gewilde slechts kracht uit de overtuiging dat het tegelijk het resultaat van deze dialektische ontwikkeling is; in werkelijkheid worden de menselijk-bereikbare doelen vervangen door het voorbeschikte einddoel van de harmonisch vrije mens, en de hieraan critisch aangepaste middelen door het eveneens voorbeschikte middel van de klassenstrijd, die dan ook practisch het doel wordt waarop alle menselijke energie zich moet richten. Dit is een saecularisering ten halve, die al te duidelijk gebonden blijft aan het Voorzienigheidsgeloof, dat nu aan het menselijk streven ondergeschikt wordt gemaakt, maar waaraan tegelijk de doelmatigheid van dit streven wordt gedelegeerd inplaats van in eigen hand genomen. Het resultaat is dat een fictieve wetenschap op de plaats van de ethiek gaat zitten.

Dit neemt intussen niet weg dat op zichzelf beschouwd de prioriteit van het ethische, door Marx tegenover de traditionele wijsbegeerte aangevoerd, een belangrijk nieuw inzicht is, omdat het met 's mensen verantwoordelijkheid voor de samenleving ernst maakt en daaruit de konsekwenties trekt. Een inzicht dat tegenwoordig minstens zo actueel is als toen het werd uitgesproken. Zo onontwikkbaar ligt de taak voor de hand de mensen-maatschappij met menselijke normen in overeenstemming te brengen, dat de vervulling hiervan ook voor het denken nieuwe mogelijkheden opent, het in-gebreke-blijven hierin ook het denken doet verkommeren. Want de verzuimde taak wordt in tegenstelling tot de vervulde niet als zodanig in het bewustzijn opgenomen maar weggewerkt in interpretaties die voor de taak geen reden over-

laten. Zo verwekt de gestremde praktijk verstarring in de theorie, het falend zijn een vals bewustzijn — vals vooral door de schijn van diepzinnigheid waaronder het verwekkend falen wordt bedekt en als „oppervlakkig” gedoodverfd. Vandaar een koortsbloei van ideologie, die slechts de functie heeft mensonwaardige onmacht te verbergen en te bestendigen. Het uitgeleverd-zijn aan de zelf-verwekte totale oorlogsdreiging, hoe diep blijft dit in het duister wanneer door ideologen — bedienaren van de cultus der lichtschuwheid, liefst naar zuilen ingedeeld — de „hedendaagse cultuurcrisis” in beschouwing wordt genomen. Geen wonder dat de donkere tinten van het existentialisme tot aanbeveling voor burgerlijke existenties strekken.

Van een verzuimde taak, als een tekort dat tot bewustzijnsvervalsing leidt, kan slechts worden gesproken wanneer het bewustzijn — en dan niet slechts van enkelingen maar veralgemeend tot representatieve publieke mening, dus als maatschappelijk bewustzijn — kritisch op de maatschappelijke werkelijkheid is gaan reageren en daarom een taak voor zich ziet; het praktisch tekort schieten hierin leidt in deze situatie tot afbraak van het kritisch en tot onwikkeling van het vals of ideologisch bewustzijn. Zo stelt zich in zijn heden voor de mens het probleem. Zo was het ook voor de jonge Marx, die zich in Hegel tegen de voltooide filosofie keerde, waaraan hij verweet de Idee met de maatschappelijke werkelijkheid tot schijnbare verzoening te brengen inplaats van deze werkelijkheid aan de Idee kritisch te toetsen en door verandering van de werkelijkheid hun tegenstelling, en daarmee de filosofische Idee als zodanig, op te heffen. Deze prioriteit der ethiek spreekt de these over Feuerbach uit. Zij is het blijvend belangrijke, duidelijk te onderscheiden van de dogmatische ontologisering, die niet uit een bereikt maatschappelijk bewustzijn de praktische en theoretische konsekwenties trekt, maar los van deze in het heden gegeven situatie het „maatschappelijk zijn” het „bewustzijn” laat bepalen. Over de sociale bepaaldheid van het denken bestaat sinds Marx een hele literatuur — gedeeltelijk, en ook bij Marx zelf, echte, en dan historische, wetenschap — maar onbenut is gebleven — ook bij Marx zelf — het inzicht hoe een gegeven maatschappelijk bewustzijn, bij verzuim van de hierbij aansluitende taak tegenover de maatschappij, verziekt tot ideologie als een macht der duisternis. En tegenover het thans alles beheersende vredesprobleem is juist dit nuchtere inzicht van de grootste waarde.

Maar wanneer wij, ook ter wille van het inzicht en dus van waarheid en wetenschap, de ethiek in het middelpunt stellen, en haar bij-

voorbeeld voor een bevredigende begripsbepaling van „heden” en „doelmatigheid” te baat nemen, dan zien wij ons pogen bemoeilijkt door de verdiend minderwaardige klank die het „ethische” gekregen heeft. De klassenstrijd verwerpen ter wille van de ethiek — dat is meer gebeurd, en h   het gebeurde doet afbreuk aan de overtuigingskracht die een blootleggen van de valse doelmatigheid bij Marx’ klassenstrijd-conceptie, en een betogen van de homogeniteit van doel en middelen, zou kunnen hebben. In inter-menselijke strijd als voorbeschikt middel tot het einddoel van menselijke vrijheid en vrede zagen wij een schadelijk bijgeloof, hoezeer ook de strijd voor een goede zaak natuurlijk tegelijk een strijd om en tegen mensen is — maar dit is iets geheel anders dan een providentiële uitstoting. Voor een beoordeling echter van de historische pogingen om het marxistisch georiënteerde socialisme de klassenstrijd te doen prijsgeven is de beslissende vraag: ter wille waarvan? En dan zien wij dat in de regel, onder beroep op de ethiek in ’t algemeen of op het „ethisch socialisme” in ’t bijzonder, geëist is de klassenstrijd prijs te geven ter wille van ándere inter-menselijke strijd en wel de veel zinlozer en gewelddadiger gewapende strijd tussen naties, waarvoor de nationale solidariteit nu eenmaal voorwaarde is.

Dat de nationale solidariteit der klassen sterker is gebleken dan de internationale classesolidariteit wijst wel op een, ook ethisch, tekort van het marxisme, maar niet in verhouding tot de nationale saamhorigheidsethiek, die zich in twee wereldoorlogen heeft gedemonstreerd. En de sociaal-democratie, vroeger door de vijandschap van het „ethisch socialisme” belaagd, is inmiddels in het Westen zelf vrijwel tot „ethisch socialisme” geëvolueerd — met welk werkelijk winstsaldo wanneer men het karakterkeurend vergelijkt met het socialisme van een halve eeuw terug? Al is het ten onzent nu wel even nationaal als Tollens, toch wordt het „van vreemde smetten vrij” nog met beklemd borst gezongen, en hoeft een „burgerlijk” tegenstander maar iets te mompelen over de marxistische oude Adam die nog niet echt is overwonnen, of er treedt een zelfontsmettingsmechanisme in werking waarvoor we ons plaatsvervangend schamen. — Waar echter, in het Oosten, het marxisme heersende ideologie is geworden, is het in een nieuw nationalisme overgegaan.

Beschouwen wij nader de ethische zwakheid en verdachtheid van de eis, de nationale solidariteit boven de classesolidariteit te stellen, dan moet opgemerkt dat dit een historische karakteristiek is, niet een logische noodzakelijkheid, en dat de nationale solidariteit ethische winst

kan betekenen, wanneer ze niet tegelijk het tegen het wereld-geheel gerichte groeps-egocentrisme zou zijn met oorlog, zij 't onbedoeld, in het verschiert. Maar juist dit groeps-egocentrisme pleegt op de anti-klassestrijd-leus zijn stempel te drukken. Daarbij komt een tweede factor die de ethische waarde van de eis der nationale solidariteit dubieus maakt, namelijk dat hiermee de meerderwaardigheid van het in feite doorslaggevend staatsgezag wordt geponeerd, en dat zo de gehoorzaamheid van de burger, die juist in een technisch gecompliceerde maatschappij als de onze reeds de kracht heeft van een zelfbehoudsinstinct, een hogere wijding krijgt. Hoe mechanischer de gehoorzaamheid wordt, hoe bezwaarlijker, in noodtoestand haast onmogelijk, de ongehoorzaamheid, des te gemakkelijker slaat een gehoorzaamheidsideologie aan. De burgers zijn gezamenlijk zozeer opgenomen in en afhankelijk van een apparaat, dat er een gedwongen solidariteit ontstaat van laag ethisch gehalte, maar die juist daarom de behoefte wekt haar in hoger licht te zien. Waarschijnlijk heeft bij het falen van het socialistisch internationalisme in 1914 de mechanische werking van gehoorzaamheidsgewenning aan staatsdwang even zwaar gewogen als een toen gebleken sterkere innerlijke gebondenheid aan natie boven klasse. De marxistische classesolidariteit is irreëel in zoverre zij geen rekening houdt met de solidariteit die — in feite en ethisch primitief — met het behoren tot een staatsverband gegeven is, en die des te beter en bewuster op het ethisch niveau kan worden gebracht, dat met het wereld-geheel in harmonie is, wanneer men van deze realiteit uitgaat inplaats van eraan voorbij te zien.

De dubbelzinnigheid van de overgeleverde ethiek komt derhalve hierop neer, dat ze enerzijds gedragsnorm is, anderszijds gehoorzaamheidsideologie ten gunste van de gevestigde politieke macht, die door middel hiervan de gedragsnorm in haar verhouding tot andere politieke machten kan schenden en doen schenden. De rechtvaardiging hiervan is, dat dit voor de zelfhandhaving van de politieke macht, en daarmee tevens voor de zelfbeveiliging van de door haar gerepresenteerde gemeenschap, noodzakelijk is, en inderdaad is hier, zolang de zorg voor de veiligheid niet van de staten af - en door een overkoepelend orgaan overgenomen wordt, een elementaire kracht werkzaam, onafhankelijk van de in de werkelijkheid optredende complicaties dat de politieke macht de gemeenschap niet waarlijk representeert en dat zij haar zelfhandhaving in „imperialisme" te buiten gaat. De zelfbeveiliging van de politiek georganiseerde gemeenschap is als zodanig het permanent prototype van het doel dat de middelen recht-

vaardigt, en daarmee tevens van de tegenstelling tussen particuliere en politieke ethiek: de politieke doel-ethiek met de haar eigen geweldmiddelen die de particuliere middelen-ethiek buiten werking stelt. En men kan niet zeggen dat deze politieke ethiek per se ondoelmatig is, dat gemeenschappen niet in stand zijn gebleven door zich met de wapens te verdedigen. Men kan wel, en men moet, zeggen dat deze politieke ethiek versterkt is door alle valse heroïek die zich om de elementaire kern legerde, zowel als door alle ethisch idealisme dat in politieke macht is uitgemond, en dat dit geleid heeft tot de wereld-van-nu, toegerust met geweldmiddelen, die de doelmatigheid van de politieke ethiek volledig opheffen, en het ethisch gehalte, dat zij vroeger kon bezitten, volledig teniet doen. De ondoelmatigheid van oorlog, de misdadigheid van oorlog — dit zijn banale waarheden geworden waarvan niemand meer opkijkt, maar tegelijk blijft ieder in de ban van een blind zelfbehoudsinstinct de weg begaan die erheen voert. Men zoek de kern van de „hedendaagse cultuurcrisis” niet buiten deze tragische tegenspraak. —

Voor de karakterbepaling van het communisme in het Westen is, belangrijker dan de vraag naar de rechtmatigheid van zijn beroep op het marxisme, het feit geworden dat het als 't ware gouvernementeel is geboren, als overtuigd adept van het gouvernement, dat uit de Russische November-Revolutie van 1917 is voortgekomen, en deze origine — begrijpelijk als men nagaat welk indrukwekkend socialistisch antwoord 1917 op het falen van 1914 was — ging, toen het hieraan gebonden blééf, het beslissend onderscheiden, ondanks ideologische overeenstemming, van het vroegere, zelfs radicaal-marxistische, socialisme. De verdenking waarin het communisme zo is komen te staan, en thans meer dan ooit staat, van in het Westen de potentiële vijand te ver-teenwoordigen, heeft ertoe geleid een zo ontwijfelbaar Westers cultuurgoed als het marxisme, waarop de communisten zich nu eenmaal beroepen, als Westers erfgoed te verloochenen en als vreemd element uit te stoten, veelal met dienstvaardige hulp van een socialisme, dat hiermee zijn eigen verleden uitwist, om toch maar onverdacht te beantwoorden aan een definitie van Westerse cultuur, die door deze tendentieuze verloochening en uitstoting wordt verarmd en vervalst, en van wetenschappelijk begrip tot politieke strijdleus gemaakt. En dat terwijl juist in het Westen gedurende de laatste twintig jaar de diepte en kracht van het marxistisch denken door onbevangen wetenschap uit Marx' zg. „Frühschriften” aan het licht is gebracht, en zo het marxisme bewuster dan te voren in het begrip der Westerse

cultuur is geïntegreerd. Wanneer iets de Westerse cultuur kenmerkt, dan is het de moed tot zelfkritiek, en juist dit wezensmerk wordt verzaakt door hen die haar tot strijdleus maken. De kritiek, waaraan thans, ter wille van de vrede, ons overgeleverd geestesgoed over de hele linie moet worden onderworpen, geldt óók het marxisme, en dat wij hieraan vooral aandacht schenken is gerechtvaardigd door de betekenis, die vooral dit Westers erfgoed in het Oosten gekregen heeft. Bovendien kan, waar groot gedacht wordt, ook groot worden gedwaald, op een wijze die een algemene dwaling slechts duidelijker aan het licht brengt, zodat hierbij 't best kritisch kan worden aangeknoopt om tegenover deze algemene dwaling, die in casu de houdbaarheid van de politieke ethiek betreft, stelling te nemen.

Aan het marxisme, dat zich zulk een hoog doel stelde, hebben wij speciaal aangetoond, hoe zijn saecularisering van het Voorzienigheids-geloof het verleide tot een valse doelmatigheid, die alle vertrouwen in het bereiken van het doel investeerde in het klassenstrijd-middel, dat de politieke tegenstanders geen pardon geeft. Het betekent niet, dat in de praktijk deze klassenstrijd ethisch achterstond bij wat zich in naam van de ethiek ertegen keerde; veeleer is het tegendeel het geval. Het betekent wel, dat nu het marxisme is uitgemond in de bedding der staatsmacht, en het ons in de gedaante van een gewapend Oosters machtsblok tegemoet treedt, het een bron van begrijpelijke veront-rusting is voor de niet-communisten in het Westen, verontrusting die door vredespropaganda-alleen niet wordt weggenomen, wanneer deze niet door een andere behandeling van de politieke tegenstanders wordt ondersteund. Vrede is politieke vrede, want er is geen de vrede bedreigend staten-conflict meer zonder een politiek-ideologische kant, die het pas werkelijk gevaarlijk maakt. Daarom is vreedzame coëxistentie der staten, elk met zijn sociaal-economisch systeem, een ontoereikende leus, en zal de vreedzame coëxistentie zich ook over het, de staatsgrenzen overschrijdend, politiek-ideologisch veld moeten uitstrekken, in beginsel dus zowel partijen als staten moeten omvatten. Met de praktische erkenning hiervan levert het communisme zijn bijdrage tot de vrede.

VIII

Wanneer de voor de politieke sfeer kenmerkende ethiek niet langer in het persoonlijk ethisch bewustzijn steun vindt, en daarom ook niet langer als variant naast de particuliere ethiek kan worden erkend, wan-

neer bovendien deze politieke ethiek, waarbij het doel de geweldmiddelen rechtvaardigt, door de groei der geweldmiddelen — waarvan thans bekend is dat ze bij volledige aanwending aan het menselijk leven op aarde op korte termijn een eind maken — het summum van ondoelmatigheid is geworden, dan is de conclusie onafwijsbaar dat als antwoord op de nood van deze tijd slechts verwerping van de politiek-zelf past. Het standpunt van waaruit deze nood kan worden overwonnen, zal dan geen politiek standpunt zijn in de oude zin, maar veeleer een op de politiek betrokken onpolitiek standpunt. Want politiek is als zodanig tegelijk politieke ethiek, politieke ethiek als zodanig tegelijk ideologie, die aan de onvrede de hogere rechtvaardiging verleent die hem bestendigt.

Het is er echter verre van dat dit enig mogelijke vredes-standpunt door velen wordt betrokken. Tezeer is men op politieke macht ingesteld, waarbij de vredes-leus slechts als taktiek wordt aangewend; tezeer vooral ziet men op tegen de invloedsderving die uit het niet-meespelen van het politieke spel schijnt voort te vloeien, en neemt dan liever een of ander overgeleverd standpunt in als in zichzelf reeds genoegzaam met de vrede gecorreleerd. In beide gevallen, die in het bewustzijn vaak slechts troebel gereflecteerd en niet scherp te onderscheiden zijn, ontbreekt een thans geboden, maar nog zeldzame, combinatie van eerlijkheid en critische zin. Wanneer de politiek en bloc wordt onderkend als de heersende macht die moet worden overwonnen, lijken de moeilijkheden eerst recht onoverkomelijk. Maar men weet niet bij voorbaat wat het vervullen inplaats van verzuimen van de naastliggende taak kan uitwerken, en deze naastliggende taak bestaat hierin het verkregen inzicht met ondubbelzinnige duidelijkheid uit te spreken, tegen de verlamdende suggestie van de omvang der moeilijkheden en de vrees voor isolement in. De eerste hindernis is zo ten minste genomen, wat in elk geval meer belooft dan ervoor bezweken te zijn, en op het wonder te moeten vertrouwen dat de propaganda-frazes, waarop men dan aangewezen is, iets beters zullen uitwerken dan het doorgeven van de eigen zwakheid. Het achterhouden van de waarheid ter wille van numerieke aanhang bereikt zelfs dit dubieuze doel niet, omdat voor halfslachtigheid reeds vertrouwde beddingen bestaan; zo laat het ironisch lot zulk opportunisme inopportuun zijn.

Of men ons „op de politiek betrokken onpolitiek standpunt”, dat de met de empirische politiek verbonden geweld-rechtvaardigende ethiek verwerpt, toch ook een politiek standpunt wil noemen of niet, is van bijkomstig belang; er is, eenvoudigheidshalve reeds, veel te zeggen voor

„vredespolitiek”, wanneer maar de grote afstand tot de gewone politiek, die zij moet willen vervangen, zo duidelijk belicht wordt dat misverstand is uitgesloten. Wij zien het teloorgaan van dit afstandsbesef als gevaar voor het principieel pacifisme, dat zeer terecht zijn periferische en sectarische posities wil verlaten om effectiever met de gewone politiek in betrekking te komen; zonder critische bezinning echter op zichzelf en op een wereld waarvoor de vrede het centrale belang is geworden dreigt dit pacifisme bij zijn nieuwe oriëntering inplaats van op de politiek-als-geheel betrokken, in de tegenstellingen binnen dit geheel verstrikt te raken, en zo zich te laten gebruiken en verbruiken. Voltrekt het daarentegen zijn her-oriëntering op de juiste wijze, zich richtend naar de vrede als naar het buiten zichzelf gelegen centrum, dan vloeit het samen met de hier verdedigde vredespolitiek, die met „pacifisme” — een term, historisch belast met zoveel onvolkomenheid, en die ook de aan de wereld geconformeerde niet-principiële variant omvat — beter niet kan worden aangeduid.

Te minder is dit het geval, omdat zulk een her-oriëntering over de hele linie, bij alle overgeleverde richtingen en groeperingen nodig is. Dit geldt voor de grote groeperingen op basis van wereldbeschouwing, die vaak meer een tegen andere wereldbeschouwelijke groeperingen gerichte solidariteit onderhouden dan uit eigen kracht waarlijk te leven. Zij alle zouden gerevitaliseerd kunnen worden door de betrokkenheid op het vredesdoel, en door de niet slechts theoretische doch praktische demonstratie dat zij meer en beter dan ideologie, d.i. rechtvaardiging van onvrede, kunnen zijn, maar in wedijver hun eigen, onvervangbare bijdrage tot de vrede kunnen leveren, zo zich van sleur en epigonendom bevrijdend en met een nieuw eergevoel tegelijk een nieuwe solidariteit aankwekend. Om echter over het dode punt heen te komen, waarna deze gelijkgerichte omzetting breedheid en vaart kan krijgen, is het voorgaan van veel kleine groepen nodig, al of niet op wereldbeschouwelijke grondslag; een studie-club, een tijdschrift, een radio-omroep bijvoorbeeld kunnen in deze functie heel veel méér betekenen dan uit hun ledental of aanhang zou zijn af te leiden. De taaiste en laatste weerstand zal ongetwijfeld geboden worden door de politieke partijen, die nu eenmaal organisatorisch en ideologisch op de politieke strijd zijn afgericht als op hun bestaansreden, maar onder voldoende druk van buiten zal ook een druk van binnen, op de partijleidingen uitgeoefend, zich doen gelden, en de nieuwe woorden, waarmee de partijen zich dan bij het publiek gaan aanbevelen, zullen een nieuwe geest en nieuwe daden in hun gevolg krijgen. Al deze overwegingen

wijzen duidelijk uit, dat echte vredespolitiek uit haar aard niet in de engte opgesloten kan blijven maar zich op het breedste front moet ontplooiën, en dat dit front, hoezeer ook op de politiek betrokken, niet zelf een politiek maar in wijdere zin een cultuur-front zal moeten zijn.

Een politiek volgend, die zich de vrede ten doel stelt, moeten wij ons vrijmaken van traditionele gedachten en denkgewoonten, inziende dat zij ons niet langer de weg kunnen wijzen, maar de feitelijke situatie van thans, die mede door deze geestelijke erfenis is bepaald, kunnen wij slechts als gegeven aanvaarden en hierbij aanknopen, hoe revolutionnair ook onze inzichten omtrent de noodzakelijke nieuwbouw en het daaraan ten grondslag liggend beginsel zijn. De politiek als lopend bedrijf, waarvoor de regeringen verantwoordelijk zijn tegenover hun volken bij de van moment tot moment te nemen beslissingen, is onvermijdelijk conservatief ten aanzien van het hun toevertrouwde gemeenschapsbelang, en de speelruimte, die aan deze politiek gelaten is, blijft binnen dit fundamenteel conservatisme besloten, dat ook de oppositie, wanneer zij regeringsverantwoordelijkheid krijgt, de wet voorschrijft, ongeacht de leuzen die haar aan het bewind hebben gebracht. Dit betekent, dat een vredespolitiek, met nieuwe principiële fundering, zomin regeringspolitiek als in traditionele zin oppositionele politiek, d.i. regeringspolitiek in spe, kan zijn. Vredespolitiek richt zich tegen de situatie van een wereld-in-onvrede, niet tegen de regeringen die zich slechts kunnen verantwoorden door aan deze situatie te beantwoorden. Zij moet trachten de regeringen in gunstige zin te beïnvloeden, maar kan zelf geen regeringsverantwoordelijkheid overnemen, en kan dus slechts ten dele, en niet voor het wezenlijkste deel, oppositiepolitiek zijn. Voor zover zij echter oppositiepolitiek is, is zij tegen de eigen regering gericht, omdat men als burger alleen op de eigen regering invloed kan uitoefenen en dan ook in de eerste plaats voor háár politiek mede-verantwoordelijk is. Voorkeur voor een andere regering ligt hierin geenszins opgesloten. In het algemeen kan slechts worden gezegd dat er voorkeur is voor regeringen, die vredes-oppositie toelaten, boven andere, die dit niet doen. Vredespolitiek vindt derhalve haar steunpunt buiten het vlak der gewone politiek, waarop zij nochtans is gericht, en heeft geen vast steunpunt, hetzij „links” of „rechts”, in dat vlak.

Een politiek, die principieel van militaire machtsvorming afziet, vindt ondanks de wijdverbreide overtuiging dat het militaire middel zich overleefd heeft, in het gebied van de beide antagonistische machtsblokken, van welker verhouding de wereldvrede afhangt, geen of zeer

weinig gehoor. In eerste instantie heeft daarom de strijd voor de vrede de beste practische mogelijkheid in de ondersteuning van de regeringen die neutraal zijn gebleven, er alle belang bij hebben de spanning tussen de twee Groten te doen afnemen en hiervoor ook, onder leiding van India vooral, in de internationale politiek werkzaam zijn. Voor de ondersteuning van hun bemiddelingspogingen kan men ook binnen de machtsblokken nog 't beste gehoor vinden, en elke langs deze weg bereikte ontspanning vergroot de kansen voor de zwaardere taak die ook niet tijdelijk mag worden ontweken. Want men bedenke dat in de neutraal gebleven landen het tegen-elkaar-uitspelen van de Amerikaans-Russische tegenstelling evenzeer wordt nagestreefd, naast het oprecht streven deze tegenstelling te verzwakken, en dat in dit laatste en beste geval de bemiddeling voortkomt uit een tweezijdig zich-bedreigd-voelen, en door Amerika en door Rusland, zoals het conformisme binnen deze machtsblokken voortkomt uit een eenzijdig zich-bedreigd-voelen, of door Amerika of door Rusland. Een vredespolitiek echter moet het bedreigdheidsgevoel niet tot richtsnoer nemen, maar teboven komen, en zich dus een taak stellen die van geen enkele regering, ook van geen enkele oppositie als regering-in-spe, kan worden verwacht.

Dit betekent dat haar ondersteuning, hetzij van een regering, hetzij van zulk een oppositie, nooit anders dan voorwaardelijk kan zijn, tegen de achtergrond van haar eigen onvoorwaardelijkheid, dat het samengaan ermee steeds een samengaan is op een zekere afstand, vast verankerd slechts aan de vrede als aan een politiek bestel dat geen militaire macht van node heeft. Het is niet te verwachten dat voor dit standpunt in de wereld-van-nu een meerderheid is te vinden of door propaganda te winnen, maar dat is ook niet nodig; te verwachten en nodig is slechts dat dit standpunt niet onbezet blijft maar dat er een kern is die erdoor wordt aangetrokken, op grond zowel van inzicht als van roepingsgevoel. Zonder dit ten opzichte van de politieke werkelijkheid excentrisch middelpunt kan deze niet overwonnen, slechts bestendigd worden; vanuit dit centrum kan met elk vredesstreven, dat zich een beperkter doel stelt, aansluiting worden gezocht en de wijdstre omtrek worden bestreken.

IX

Een laatste overweging moge ons betoog samenvattend besluiten. Bedenkt men, dat de mensheid in twee wereldoorlogen zich wel zedelijk

heeft verlaagd, maar als geheel fysiek heel weinig geschaad, en dat een derde wereldoorlog haar met vernietiging bedreigt, dan is de mogelijkheid zeker niet uit te sluiten dat de oorlog zichzelf opheft, zodat het, ook zonder alle moeiten en zorgen van een vredesbeweging, niet tot een derde Wereldoorlog zal komen. We kunnen, wat Wereldoorlog I en II betreft, de mensheid als geheel vergelijken met één mens die zichzelf enkele snel genezende schrammen toebrengt, wat Wereldoorlog III betreft met dezelfde mens die zelfmoord zou plegen, en we mogen minstens veronderstellen dat hij dit wel laten zal, zonder dat de ethiek hieraan te pas hoeft te komen. Men kan het onwaarschijnlijk achten, maar onmogelijk is het zeker niet, dat de beschikbare gewelddmiddelen niet tot het uiterste worden aangewend, en dat de wereldvrede zijn adepten met een ruwe lach in de schoot wordt geworpen, zodat de „vredesvrienden” dan eerst recht dupe zijn van een macht, die leep genoeg is om zich tot kleine oorlogen en vooral tot de handhaving van het onrecht in de wereld te beperken, de gedupeerden de honende vraag stellend wie nu eigenlijk, bij het opmaken van de eindrekening, de „ideologen” zijn geweest. Reeds Hitler en zijn trawanten waren zelf nauwelijks door ideologie gebonden. En wij kunnen teleurgestelden en verslagenen, maar we hoeven geen gedupeerden te zijn.

Voor de breuk met de politieke ethiek — en niet voor een overkoepelende „politique de la culture”, zoals de „Société Européenne de Culture” voorstaat, zonder enige verdere eis te stellen aan de „politique ordinaire” — moet op het cultuurbewustzijn worden geappelleerd en een culturele elite worden gewonnen. Deze breuk met de politieke ethiek betekent tevens een breuk met de ideologie, die aan de politieke ethiek de hogere, indirecte rechtvaardiging verschaft die zij behoeft, juist omdat zij in een spanningsverhouding is komen te staan tot het met de particuliere ethiek direct gegeven rechtsbewustzijn. Als zodanig is de ideologie niet rechtvaardiging alleen, maar tevens symptoom van een zedelijk onbehagen dat moet worden bezworen, en worden in het ideologisch denken waarheid en zedelijkheid wel vervalst maar niet principieel verloochend. Ondanks de onverenigbaarheid van vrede en ideologie kan de breuk met de ideologie zich daarom voltrekken op een gemeenschappelijke basis van verstandhouding. In dit perspectief is het marxisme ideologie in grote stijl, als „feindlicher Bruder” au sérieux te nemen, zonder dat men daardoor dupe wordt, wat van het nationaal-socialisme, door zoveel schijn-democraten met de mantel der liefde bedekt, niet kan worden gezegd. Ook het tegenwoordige communisme, dat zich op het marxisme beroept, heeft, ondanks de

nauwe verbinding met de Russische en Chinese regeringspolitiek, waardoor een belangrijke nieuwe factor in het geding wordt gebracht, zijn karakter van dogmatisch-eerlijk gemeente ideologie in hoofdzaak behouden.

Maar van deze diagnose, die wij de juiste en van belang achten en die wij daarom niet willen achterhouden, kan de vredespolitiek toch niet afhankelijk worden gesteld. Deze zal in elk geval al het mogelijke moeten doen om een derde Wereldoorlog te voorkomen, en dit moeten zien als onderdeel van haar eigenlijke taak een in ruimere zin politieke vrede voor te bereiden, niet alleen door principiële afwijzing van het oorlogsgeweld, maar door minimalisering van het geweld in 't algemeen, als enig-betrouwbare waarborg van sociale rechtvaardigheid. Zo staart men zich niet blind op de wereldvrede, die ook aan een geschonden mensheid zou kunnen worden opgelegd, maar zet men de menselijkheid in als middel om een vredes-doel te bereiken, buiten hetwelk van menselijkheid en cultuur geen sprake kan zijn. Hier geldt niet alleen de algemene homogeniteit tussen doel en middel, maar bovendien is de wereldvrede geen duidelijk-omlijnd en zelfs niet per se een goed doel, veeleer een Sfinx van dubbelzinnigheid, zodat wij op het menselijk middel in zijn eigen ethisch gehalte speciaal zijn aangewezen.

De wereld is geen toverdoos waaruit humaniteit te voorschijn komt als je er het tegendeel in stopt. Daar dit laatste echter de algemene politieke praktijk is, is het begrijpelijk dat over de hele linie de „feindliche Brüder”, die in humaniteit een goed, zij 't mogelijk niet het hoogste goed zien, deze waarheid buiten hun bewustzijn moeten houden, en gedwongen zijn tot een rekenschap die in een of andere geestelijke vorm het geloof aan de toverdoos uitdrukt, in één woord: tot ideologie. Zo wordt dan de algemene politieke praktijk met een goed geweten bedreven. Maar humaniteit en een corresponderend goed geweten genieten geen gezag dat het tegen de praktijk in nog lang uithoudt, en hoe dan ook — ten goede of ten kwade — is de typische ideologie bestemd om te verdwijnen. Het kan niet zo blijven, dat het „bewustzijn” tekort schiet in de practisch-ethische taak het „zijn” met zichzelf in overeenstemming te brengen, en inplaats daarvan als ideologie het zijn halverwege tegemoet komt, zonder dat voor de andere helft de kloof tussen beide van de zijns-kant wordt gedicht, en ideologie overbodig wordt omdat het geweten zich hierbij te ruste legt: kern van wat men de hedendaagse cultuurcrisis noemt.

Wim Kan

KAARSJE - KLOKJE - KERKJE

I

Een kaarsje en een klokje en een kerkje.
Wat witte weemoed en een tikje grijze spijt.
En van de koning tot het allerkleinste klerkje
Een paar gedachten over moeder aarde en vader tijd.
De engel in de boom fluistrend beloven
Dat je op 2de Kerstdag met je eerste goede daad begint
En tussen „Vrede op aarde” en in de mensheid geloven
Gewoon weer denken: 'k hoop dat Ajax morgen wint.

II

Een kaarsje en een kerkje en een klokje
Een kerstdinertje - alles wit en haast geen zwart
Tien vrome woorden overgoten door een slokje;
Een vette kerstgans naast een min of meer vermagerd hart.
Een kerstboom, die de pakjes niet kan torsen
En voor zo'n feestdag net een tikkeltje teveel geschreeuw
Een gramfoon, die „Stille nachtjes” staat te morsen
En 'n vaag verlangen naar alleen zijn in de sneeuw.

III

Een kerkje en een klokje en een kaarsje
Een combinatie van de stal van Bethlehem,
De herders en het kindje in de houten kribbe
Je nieuwe asbak en naar huis gaan met de laatste tram
En in de nacht naar vreemde sterren staren . . .
Excuses maken aan je eigen hart,
Omdat je weer - als alle jaren
De Kerstmis met een kermis hebt verward!

„IEDERE MAN GELOOFT NOG EEN BEETJE IN SINT NICOLAAS”

I

Je komt het als een kleine vent te horen:
Sint Nicolaas is niets dan een idee.
'n Illusie gaat heel stillletjes verloren
en neemt het laatste kindersprookje mee.
Je weet nu dat je bisschoppen kunt huren
dat zelfs de arbeidsbeurs erover gaat.
Maar toch - als hij in duistere avonduren
in volle waardigheid daar voor je staat,
al weet je dan - het is bedrog -
de kouwe rilling krijg je toch!

Want elke man gelooft nog een beetje aan Sint Nicolaas
Een heel klein beetje tegen beter weten in!
Er is zooveel waarin een mensch niet meer kan geloven
beneden rokken en een witte baard van boven.
't Is niet te geloven - 't is niet te geloven . . .
maar je gelooft het - tegen beter weten in.

II

Straks krijgen onze burens een geweertje
drie oorlogsscheepjes en een klein kanon.
Men zegt dat schept een vredes atmosfeertje
en dat het heus en echt niet anders kon.
Wij zullen alles daaglijks controleren . . .
Ze krijgen ook geen straaljagers voor straf.
En mochten ze naar 't foute land marcheren,
dan pakken we ze de hele boel weer af!
En ieder weet - het heeft geen zin
maar t' sprookje gaat er toch weer in!!

Denn jeder Man glaubt noch ein bisschen an Sankt Adenau!
een heel klein beetje - tegen beter weten in.
Dat moet de veiligheid in 't Westen hier vergroten:
die Duitse vredesduif met laarzen aan z'n poten!
't Is niet te geloven - 't is niet te geloven . . .
maar je gelooft het - tegen beter weten in!

WAAR GAAN WE IN HET NIEUWE JAAR NAAR TOE?

I

Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?
Naar Arosa? - of naar Opoe - of naar de Philippijnen?
Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?
Naar de P. van de A. of de K.P.V.?
Naar het Leger des Heils? Of de toverfee?
Weet u al een beetje wat of hoe?
Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?

Nieuwjaarsdag - de klokken luiden, -
Er loopt een meneer met een nieuwe hoge hoed,
Naast zijn eigen wat oudere vrouw. Dat moet erop duiden:
Ze zijn weer goed. - Ze zijn weer goed!
Waar gaat ie nou naar toe, die meneer?
Met zijn eigen wat oudere vrouw?
Ik kan hem niet volgen. Ik zie het niet zo gauw
In ieder geval is ie nou weer zoet.
Hij loopt op de weg die met goede voornemens is geplaveid
Misschien wel tot 4 of tot 6 Januari, - en dan staakt ie de strijd.
Dan loopt ie weer in de hele verkeerde straat
Met z'n alpino-petje - regelrecht naar het kwaad,
Waar ie op nieuwjaarsdag nog mee wou vechten, - mee
[wou worstelen!
En z'n eigen wat oudere vrouw staat de hoge hoed af
[te borstelen.
Dat is het enige wat zij nog mag
En ze bergt hem op tot de volgende nieuwjaarsdag,
Berustend, zonder klagen, -
Maar aan die man zou ik wel eens willen vragen:

II

Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?
Naar het haardvuur met pantoffels of in vreemde straatjes
lopen?

Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?
Wat zijn uw plannen, gaat u bouwen? Gaat u slopen?
Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?
Naar het veilige licht van de P. van de A.
Of de kleine lantaarn op de donkere ka?
Weet u al een beetje wat of hoe?
Waar gaat u in het nieuwe jaar naar toe?

Nieuwjaarsdag - de klokken luiden,
Er lopen allemaal mensen door de schoongeveegde straat.
Mensen met hoge hoeden op hun hart - dat moet erop duiden:
Ze zijn van plan om te vechten tegen het kwaad.
Ze zien nu al een beetje pafferig moe van de goeie bedoeling
en van het vage gevoel: er komt niets van terecht!
Ze groeten elkaar met die vreemde voeling
van vijandige generaals vlak voor het gevecht.
En de klokken luiden lekker hard de eerste kribbige
[gesprekjes weg
Van de man en de vrouw, die in elkaar al zo lang geen
[welbehagen meer weten.
Een Overste komt uit de kerk en roept: Zeg,
kan jij niet groeten? - tegen een soldaat, die juist dacht:
op nieuwjaarsdag mag ik dat wel vergeten!
En achter millioenen gordijntjes stijgen
de wensjes van mensjes op, die hopen, dat Mies niet met
[Karel trouwt
en dat de keuken us een kwasje kan krijgen.
En die daar doorheen soms denken, die wapens voor Duitsland,
[dat gaat misschien fout.
Maar ze zullen meer doen om Mies van Karel af te houden
[dan de 12 divisies van Adenauer.
Want in een mensenhart wordt het kouer als de belangetjes
[verder buiten z'n tuintje groeien.

Maar we vergeten, dat als ze daar straks weer met die wapens
[gaan stoeien
de keuken geen kwasje meer nodig heeft.
En daarom kon je beter vragen als je elkaar de nieuwjaars
[handdruk geeft:

III

Waar gaan we in het nieuwe jaar naar toe?
Naar de opbouw - naar de afbraak, naar de chaos of de vrede?
Waar gaan we in het nieuwe jaar naar toe?
Glijden we langzaam naar de waanzin of de rede?
Vlast u op een meisje of op een frigidair?
Gaat u naar parades kijken? Of zo maar naar een ster?
Durft u in dit jaar nog over Wereldvriendschap dromen?
Of denkt u dat 't geluk alleen van Hasselman kan komen?
Waar gaan we in het nieuwe jaar naar toe?
Naar de P. van de A. of de K.V.P.,
Naar het Leger des Heils of de toverfee?
Weet u al een beetje wat of hoe?
Waar gaan we in het nieuwe jaar naar toe?

BLOEMRIJKE HERDENKING

Boeket voor Betje en Aagje.

Enige maanden alweer zijn Betje en Aagje uit het nieuws. De ontelbare dagbladartikelen ter herdenking van deze achttiende-eeuwse schrijfters, die nog steeds de eer genieten gelezen te worden, zijn in het drijfzand der groentewinkels en oud-papier-acties verdwenen. De bloemen, door de herdenkers devoot op hun graven gelegd, zijn door de piëteitsloze speelsheid van de buurtjeugd nauwelijks aan verwelken toegekomen. Het Nationaal Comité ter Herdenking van Betje Wolff en Aagje Deken heeft echter met medewerking van de Wereldbibliotheek, die ook Saartje Burgerhart weer in frisse jubileumgedaante en regen handzame jubileumprijs heeft uitgegeven, een meer blijvende bloemenhulde verzorgd, een plezierige compositie van hedendaagse producten uit cultuurhistorische kassen en achttiende-eeuwse kweekfels, die allerminst tot strobloem gereduceerd blijken.

Het eerste gedeelte van het boek bestaat uit acht verhandelingen over het leven en werk van beide vriendinnen, het tweede uit een bloemlezing uit hun eigen werk.

Dr H. C. M. Ghijsen behandelt in „Wolff en Deken; eenheid uit tegenstellingen” in enkele bladzijden, dus noodgedwongen kort en schetsmatig, de levensloop van deze uiteenlopende karakters. Vooral de ontwikkeling van Aagje, opgevoed in het weeshuis d’Oranjeappel, die via moralistische en humorloze poëtasterij komt tot een uitgebalanceerde vriendschap met de springerige dominese uit de Beemster, blijft intrigeren. Haar behoedzame zelfspot — zo noemt zij zich soms A. Kwezelia, geb. Deken, of, de bekende uitspraak van Abraham Blankaart overnemend, „een niets beduidend oud vrijster” — is minder spectaculair dan de geestige aggressiviteit van Betje, die na de eerste ontmoeting aan een gemeenschappelijke vriend schrijft: „Wy zullen een singulier contrast in het oog van een Filosofisch digter maakten!” Het bijzondere van deze vriendschap, zo hecht dat wie Aagje zegt ook Betje zeggen moet, wordt door Dr Ghijsen in dit kort bestek zeer duidelijk gemaakt.

Mevrouw Dr A. Romein—Verschoor bespreekt in „Met de tijd en tegen de tijd” het probleem van de originaliteit van beider werk: hun rustige matiging van oordeel in de politieke strijd, hun huiselijke stijl

tegenover het opgeschroefde en snorkende idioom van de Hollandse romanciers-tijdgenoten, en vooral hun gezonde en menselijke reactie in zaken van moraal en gedrag. Voor ons missen dergelijke affaires iedere scherpe kant, zodat het moeilijk is de durf te onderkennen van het begrip voor de escapades van Saartje en 't handhaven van Willem Leevend als „hups en fris jonkman” in zijn moeilijke Leidse dagen.

Het derde artikel tekent deze menselijke benadering meer expliciet. Dr O. Noordenbos geeft in „Opvoedingsidealen van Betje Wolff in historisch verband” een summier overzicht van de inzichten, die in deze materie in de loop van de achttiende eeuw naar voren kwamen, en Betjes houding in deze. Nooit ging zij in tegen de ideeën van Locke en Rousseau, en haar besprekingen van deze problemen blijven in de sfeer van de Van Alphen-braafheden, maar met overtuiging ijvert zij voor verstandige en milde leiding van de bewegelijkheden van het kind, die niet als ondeugden, maar als natuurlijke kwaliteiten moeten worden gezien.

N. van der Zijp toont „Wolff en Deken in de kerkelijke situatie van hun tijd”: Aagje mild en rustig, Betje met een strijdbare en geestige opvliegendheid, samen ijverend voor een persoonlijk beleefd Christendom. Ook in deze strijd voor „deugd, vrijheid, verdraagzaamheid” en tegen het régime van dogmatische spitsvondigheden niet origineel of revolutionair, maar steeds eerlijk en openhartig.

In „De portretten van Elizabeth Wolff en Aagje Deken” geeft Dr A. van der Boom een overzicht van de contereitsels van beide schrijfsters, en van de illustraties van haar werken. Veel portretten en miniaturen zijn er niet bekend, en waar de portretkunst danig op zijn retour was wordt het interpreteren van de gelaatsrekken op minieme miniaturen een ietwat spelerische zaak. De ogen van Aagje wijzen mij althans niet „koel afwerend af”, terwijl ik evenmin het veronderstelde „venijnig afwerende gebaar van een azijnige oude vrijster” vermag te onderkennen. De uiteenzettingen over de illustratie van het werk openen meer mogelijkheden tot verder onderzoek: zo is de vraag naar de appreciatie hiervan door de schrijfsters zelf misschien moeilijk te beantwoorden, maar in ieder geval gesteld.

H. A. Höweler behandelt in „Betje Wolff en Lucretia van Merken” de verhouding van de domineesjuffrouw, die zich aanvankelijk ook vlijtig met gedichtenfabricage bezighield, tot de officiële poëtes, die tot Betjes ademloze bewondering „met roem in 't moeylijk Zangspoor draafde”. De opdringerige pogingen tot persoonlijk contact met de „grootte dichtresse” stranden in het bevreemd stilzwijgen van haar idool, en het is waarschijnlijk voor een groot deel Betjes gekwetste

ijdelheid, die haar later tot snedige persiflages van het werk van de eens zo bewonderde brengt. Deze bijdrage is de meest uitgebreide van het eerste gedeelte van het boek, en al is dit onderwerp systematisch en boeiend behandeld, toch vraag ik mij af of binnen deze herdenkingsbundel zo niet te veel nadruk valt op een wel typerende, maar toch niet overbelangrijke periode in het leven van Betje Wolff.

Dr J. C. Brandt Corstius bespreekt in enkele bladzijden „De betekenis van Wolff en Deken voor onze tijd”. Hij ziet deze vooral in hun baanbrekende realistische en humoristische kijk en weergave, met name in het feit dat Betje en Aagje romanfiguren niet verlitaturden. Waar bij Rhijnvis Feith en Elisabeth Maria Post gestileerde Julia's en Eduards werden gepresenteerd, bewegen en leven bij Wolff en Deken mensen met de meest alledaagse namen en eigenschappen, die alleen in hun achternamen een last van burgerlijke pretentie meedragen: Burgerhart, Edeling, Doorzicht, Redelijk, Degelijk.

Deze geladen nomenclatuur vindt men terug in de pseudoniemen, die Betje zich koos voor haar artikelen in „De Gryzaard”: Cornelia Houvast, weduwe Goedverstand. Over deze bijdragen spreekt Dr H. J. Vieu—Kuik in „Betje Wolff, de anonieme” en toont door middel van stijl- en ideeënvergelijking wel aan, dat anonimiteit inderdaad niet vaak minder anoniem geweest zal zijn. De bloemlezing uit eigen werk, die het laatste gedeelte van het boek vormt, heeft een aparte waarde, omdat tot nu toe ongepubliceerde fragmenten uit het „Geschrift eener bejaarde vrouw” hier zijn uitgegeven door mejuffrouw Ina van der Liet. De „fynen” moeten het weer ontgelden, maar worden met meer tolerantie tegemoet getreden dan in vroeger werk. De heer des huizes spreekt zijn „fyne” familie met geduldige overreding toe, en bereikt dat deze „innerlijk aangedaan raakt” en tenslotte zelfs verzekert „dat de schillen van de geestelijke oogen geligt zijn”: een resultaat dat Betje vast niet bij de zeer gereformeerde Ds Petrus Hofstede bereikt heeft toen ze hem „Malle Piet” noemde, noch bij haar andere tegenstanders in de tijd dat ze slimme snibbigheden debiteerde als „dewyl wy niet regtzinnig zyn, zo dachten wy het beste van onze naasten”.

Verder is de bloemlezing prettig representatief uitgevallen: naast enige „brieven over verscheidene onderwerpen” de oprechte rijmelarijen van Betje en Aagje samen, en van ieder afzonderlijk. Moge deze bloemenhulde, zo goed verzorgd door de Wereldbibliotheek, die het ook niet helpen kan dat de prijzen voor snijbloemen zo zijn opgelopen, een lang leven beschoren zijn. Tot verder grasduinen in de Beverwijkse kwekerijen noodde zij althans mij.

KORT BESTEK

Kubelik en Rafaël

Zowel *Vrij Nederland* als *De Groene* schrijven op 22 Januari 1955 over de dirigent Kubelik. Als men twee volstrekt verschillende soorten hedendaagse weekblad-journalistiek naast elkaar wil zien, moet men beide artikelen naast elkander leggen. In het ene artikel, dat ik Kubelik noem, wordt het werk van een dirigent op uitnemend deskundige wijze geanalyseerd. Het andere, dat wij Rafaël noemen heeft voornamelijk romantisch gedroom tot onderwerp, al heet de aanleiding Rafaël.

Beide bladen lagen enige jaren na de oorlog ongeveer in dezelfde richting, op hetzelfde niveau. Men las ze vaak om het jaar. Fusieplannen zijn nog maar net niet doorgegaan. En sindsdien gingen de bladen met het jaar meer van elkaar verschillen.

Is in 1955 het verschil het verschil tussen artikel *Kubelik* en artikel *Rafaël*? Zal het *Vrij Nederland* van Van Randwijk nog eens een Libelle worden op hoog niveau? Dat zal het, als er te veel in wordt gerafaëld. Maar inmiddels hebben wij de reportage over Karel Appel, door Jan Vrijman gelezen; die geeft wel weer wat vertrouwen. Laten wij eens afwachten hoe dat met V.N. wordt.

Europese melkpoel

Mendès-France probeert de Fransen te leren, dat melk gezonder is dan een apéritif. Dit weten wij in Holland al sinds een eeuw, toen de Utrechtse hoogleraar Mulder de onvergetelijke woorden sprak, dat drankmisbruik bij de arbeiders niet bestreden kan worden door afschaffing, maar door hun de middelen te geven voor aanschaffing.

Sindsdien heeft melk als goedkope volksvoeding er sterk toe bijgedragen, dat Nederland niet slechts in West-Europa, maar in de gehele wereld een uitzonderingspositie is gaan innemen wat zuigelingen en kindersterfte betreft.

Maar uitzonderingsposities zijn niet in de geest van het streven naar wat men met een zeker euphemisme „Europese eenheid” pleegt te noemen. Onder buitenlandse druk, om „onze positie tegenover de andere West-Europese regeringen te versterken” heeft minister Mansholt zich genoopt gezien de melkprijs in het hartje van de winter, ter aanpassing aan het Europees prijsniveau, flink te verhogen. Wordt er ook gestreefd naar een nivellering van het alcoholverbruik — Frankrijk

wat minder, wij wat meer? En naar een nivellering van de kindersterfte-cijfers — zij wat lager, wij wat hoger?

De melk wordt duur betaald!

Ordnung musz sein!

Het liften van militairen is een spontane vorm van solidariteit tussen burgers en „mindere” militairen. Het „militair prestige” en de „waardigheid van de soldaat” laten deze solidariteit blijkbaar niet langer toe. Ordnung musz sein! Maar ook nu blijven de mindere militair en de burger solidair. Beiden vertikken het zich op commando naar officiële afhaalplaatsen te laten dirigeren. Solidariteit laat zich nu eenmaal niet commanderen. Auto's, voorzien van de tekens M.M.M. (militairen mogen meerijden) blijven langs de hoofdwegen kruisen.

Met onverbidelijke militaire logica worden derhalve op bevel van „meerderen” de hoofdwegen door militaire jeeps bewaakt: wie een lift krijgt van een M.M.M.-wagen, zelfs zonder erom te vragen, krijgt zes dagen verzwaard arrest. En de commandant in Breda trekt de laatste consequentie door zijn „minderen” te verbieden om op de weg naar auto's te *kijken*.

En zo is dan het militaire prestige van de „minderen” gered. Rest de vraag, hoe het staat met het burgerlijk prestige van de „meerderen”. Want de beangstigende vraag gaat ons kwellen of de generaals, aan wie al volgens Napoleon geen oorlog kon worden toevertrouwd, niet langzamerhand in onze maatschappij zulke antiquiteiten zijn geworden, dat men beter doet ze in een museum op te bergen, bv. naast de martelwerktuigen uit de Middeleeuwen. De hele mensheid zal er genoeg aan beleven en — baat bij vinden.

De solidariteit van burger en „mindere” militair zal er dan wel voor zorgen, dat ze er niet meer uitkomen! Want . . . het is allemaal te gek om los te lopen!

Druk van boven

„Als grootste rem werd door allen genoemd, dat men, wanneer men zijn mening zou uitspreken, terstond uit partij, kerk, organisatie of eigen kring zou worden gestoten. Alles is geëtiketteerd, en met een mening, afwijkend van die van de middengeneratie, is men terstond communist of verdacht. Deze ontzettende druk van boven af, van ouderen zowel als de publieke opinie, snoert de jongeren de mond.”

Deze passage komt niet voor in een geschrift, dat handelt over de toestanden in Spanje of Griekenland, zelfs niet in de Verenigde Staten.

Het gaat over ons eigen land. En het is niet een klacht uit een blad van linkse socialisten of pacifisten. Het staat in de „Nieuwe Rotterdamse Courant” van 17 December 1954, in een verslag van een forum-discussie over het jongerenvraagstuk, gehouden in het kader van de actie „Plein-1954”, waar Rooms-Katholieke en Protestantse geestelijken een grote rol in spelen.

Deze onverhulde en veelzeggende woorden zouden vele Nederlanders op zijn minst enige bescheidenheid moeten leren. De bescheidenheid die nodig is om zich niet op de borst te slaan wegens de in ons land verwezenlijkte vrijheid van meningsuiting. Want hoever die vrijheid reikt, wordt niet beoordeeld door degenen die meningen huldigen, welke op essentiële punten de gangbare dicht benaderen; hierover kunnen slechts zij oordelen, die uitmiddelpuntige meningen koesteren — maar die houden, zoals eveneens uit deze passage mag worden opgemaakt, hún oordeel over de bestaande meningsvrijheid maar al te vaak vóór zich.

Wie dit niet gelooft, geven wij in overweging een proef te nemen, vergelijkbaar met het experiment van die man, die zich in „Gentleman's agreement” voor Jood uitgeeft, om te weten te komen wat antisemitisme is en hoe het werkt. Men zou bijvoorbeeld eens kunnen proberen zich een half jaar lang op „De Waarheid” te abonneren — ja, en natuurlijk zònder aan zijn boven- en benedenburen te zeggen, dat men heus geen communist is, want daarmee geeft U al de afwezigheid van vrijheid toe. En U zou aan V.A.R.A., A.V.R.O. en hoe al die andere omroepverenigingen, elk met een andere levensbeschouwing mogen heten, een verzoek moeten richten om over de radio een serie lezingen te houden om te pleiten tègen de Duitse herbewapening; U mag er gerust bij vermelden dat U anti-communist is, al is deze erkenning op zichzelf al een morele nederlaag voor wie wil bewijzen dat er vrijheid van meningsuiting bestaat. En neemt U eens, voorzover U onder de dertig jaar is, een proef met een serie sollicitaties, waarbij U de afwijzing van de Duitse herbewapening niet onder stoelen of banken steekt, en gooit U er tussendoor, dat U „De Waarheid” leest.

Het is een misverstand, dat vrijheid van meningsuiting slechts door concentratiekampen kan worden beperkt. Er is *altijd* een sterke overtuiging en een grote mate van strijd nodig om een positie te handhaven, die ver van de gemiddelde opinie afwijkt. Verreweg de meesten kiezen, al vrij jong, de gemakkelijkste weg en sluiten een compromis, waarbij zij zichzelf voorhouden, dat hun mening *eigenlijk* niet zover afstaat van de gemiddelde. Of zij proberen, bij de uiting van sterk

afwijkende meningen, voortdurend bewijzen van goed gedrag te geven door vooral óók naar de andere zijde te schelden. Of — zij zoeken een ander gravitatieveld op, bv. het communisme, en vinden dáár hun betrekkelijke veiligheid in onderlinge solidariteit, ook al is die positie in onze samenleving ver van gemakkelijk.

Wij kunnen dankbaar zijn, dat er in onze Nederlandse maatschappij althans een aantal van deze gravitatievelden bestaan, en dat daarmee een betrekkelijke mogelijkheid van keus wordt gegeven. Maar laten wij vooral de praktische mogelijkheden voor het individu niet overschatten. Broodroof en psychische druk van de omgeving zijn gewoonlijk even effectief als het concentratiekamp. En aan de andere kant kan ook weer het concentratiekamp alleen effectief werken, als het gesteund wordt door de publieke opinie.

„Ontzettende druk van boven af” — zò ondervinden blijkbaar de ontevreden, in het bijzonder de jongeren, dezelfde situatie, die officieel „vrije wereld” heet.

De laatste parel

„Op de verjaardag van Koning Willem I, 24 Augustus 1828, werd een parel aan diens kroon toegevoegd. Doch, helaas, hoe weinig waarde bleek zij te bezitten”, aldus Dr Kielstra in zijn geschiedkundige schetsen, „De Indische Archipel”, p. 303. De parel heette West-Nieuw-Guinea.

Het zou tot 1898 duren voordat de eerste blijvende bestuurspost werd gevestigd. Het zou tot 1927 duren, voordat de Nederlands-Indische Regering een nuttige bestemming voor dit reuzen-eiland had: verbanningsoord voor Indonesische nationalisten, die Nederland de paarlenkroon betwistten, en zonder enige vorm van proces naar dit duivelseiland konden worden gezonden.

Wrokkend en mokkend heeft Nederland in 1949 de overige paarlen aan Sukarno en Hatta afgestaan, na een laatste poging hen achter prikkeldraad onschadelijk te maken. Maar in de strijd om het behoud van die ene parel schijnt nu alle wrok en dépit over dit verlies te worden uitgeleefd. In het bezit van die ene parel wordt de gehele vergane koloniale glorie opnieuw beleefd. Eénmaal nog de grand-seigneur mogen spelen, tot morgen de kater volgt. De kater, wanneer de door Nederlanders in Indonesië belegde milliarden worden generationaliseerd door Indonesische leiders, die de Nederlandse historische aanspraken, en de Nederlandse klachten, dat Indonesië geen rechtsstaat is, op hun waarde weten te schatten. . . . En die au fond niets

méér gevraagd hebben, dan dat Nederland zijn belofte van 1949 zou inlossen, dat er over het bezit van de parel althans gepraát zou worden!

Morgen komt Bartholomeusnacht. Morgen zal het misschien al te laat zijn voor het plan van Welter om de evacuatie van Nederlanders uit Indonesië voor te bereiden. Maar vandaag — kan het „Algemeen Handelsblad”, dat zich voor de belangen van het Nederlandse zakenleven zegt in te zetten, de Indonesische regering nog eens lekker treiteren door advertenties van een halve pagina op te nemen van de stichting „Door de Eeuwen Trouw”, met het fijnzinnige opschrift „Ha, Zwarte!”, gesanctionneerd door klinkende namen als Prof. Cleveringa, Prof. Verzijl en Dr De Kat Angelino.

Vandaag viert Belsazar nog feest, met de ene overgebleven waarde-loze parel.

„Und sieh! und sieh! an weiszer Wand,
Da kam's hervor wie Menschenhand;
Und schrieb, und schrieb an weiszer Wand
Buchstaben von Feuer, und schrieb und schwand.”

Probeert U het eens bij ons!

Zoals uit een bovenstaande k.b. blijkt, voelt de jeugd zich niet meer vrij haar mening te zeggen. Dat is erg. Zo èrg, dat wij maar één ding weten, wat erger is. Dat is, dat zij zich blijkbaar daarbij neerlegt.

Als het inderdaad zo gesteld mocht zijn, wordt het hoog tijd dat echte heldenwoord van Michiel de Ruyter weer in de herinnering terug te roepen, dat op school zelden of nooit van hem wordt overgeleverd, voorzover ons bekend.

In Juli 1672 had hij na de gevangenneming van Cornelis de Witt een brief tot diens verdediging aan de Staten geschreven. En toen in September — de beide De Witten waren vermoord en het bewind was „om” — „zeker aanzienlijk persoon” hem vroeg, „waar zijn verstandt en voorzichtigheid was geweest, toen hij zulk een brief tot verschooning van den Ruwaard van Putten uit de vloot hadt geschreven?”, was het antwoord van de Admiraal, rustig en eenvoudig dit:

„Indien 't hier in 't vaderland zoo gelegen is dat men de waarheid niet mag spreken, zoo is 't er ellendigh gestelt. Nochtans zal ik die spreken zoo lang mijn oogen open staan.”

De waarheid spreken, zo lang onze ogen openstaan. Er zijn er nog die 't doen. Om één recent geval te noemen: Wim Kan, die niet gearzeld heeft op Oudejaarsavond voor de VARA-microfoon te zeggen, wat hij van de Duitse herbewapening dacht.

En al ware er niemand anders meer, dan zou het nog de raad zijn die wij de jeugd geven, rustig en eenvoudig als De Ruyter, de waarheid te spreken. De jeugd en alle anderen, die in de huidige omstandigheden om welke redenen dan ook in de verleiding komen, haar te verzwijgen.

Zoals, om ook hiervan een recent geval te noemen, de heer Buitendijk, ambtenaar aan het ministerie van landbouw, wie — blijkens een bericht in „Het Handelsblad” van 13 Januari — eerst het voorzitterschap van de Consumentenbond door minister Mansholt werd verboden en die nu door hem gedwongen werd ook ontslag te nemen als bestuurslid daarvan. Wel niet toevallig terzelfder tijd van de verhoging van de melkprijs, waartegen de Bond van zijn standpunt — met vele anderen trouwens — begrijpelijke bezwaren heeft.

Mogen zij allen voor eens en voor altijd weten, dat in dit blad de waarheid nog steeds gezegd kan worden.

Probeert U het eens met ons!

EX LIBRIS

JAN ROMEIN, *Aera van Europa*. De Europese geschiedenis als afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon (in samenwerking met Annie Romein—Verschoor). Leiden, E. J. Brill, 1954.

Die boek is de uitwerking van een der colleges die de schrijver in 1951-'52 aan de Universiteit van Jogjakarta heeft gegeven. Al is de opzet dus geweest een Aziatische jeugd voor te lichten over de geschiedenis van Europa, het is toch ook bijzonder geschikt voor Nederlandse lezers en wel hierom, omdat de schrijver, die voor en met zijn gehoor afstand heeft moeten nemen tot een voor dit gehoor feitelijk vreemde wereld, genoodzaakt is geweest deze hem vertrouwde geschiedenis als met nieuwe ogen te beschouwen. Het gevolg en het voordeel voor de Nederlandse lezer is nu, dat hij de Europese geschiedenis niet als maatstaf en norm, maar als een bijzonder geval leert zien. Zozeer zelfs een bijzonder geval, dat Romein — met lette op de ondertitel — van een afwijking spreekt. Het grondpatroon vindt hij dus niet in de geschiedenis waarin en waarmee hij is opgegroeid, niet in Europa, maar in die eeuwenlang statisch gebleven, zich nauwelijks wijzigende en een grote rust vertonende samenlevingen, zoals zij tot voor kort in Azië en Afrika te vinden waren, zoals ook de middeleeuwen in wezen waren. Statisch en in rust vergeleken met het dynamische, onrustige karakter van de Europese geschiedenis sedert eeuwen en waarvan bij de Grieken de eerste symptomen te bespeuren zijn.

Vraagt Romein zich af in welke richting hij moet zoeken naar de fac-

toren welke die afwijking bepalen, dan komt hij, met afwijking van bijzondere geografische, demografische, etnologische en geestelijke factoren terecht bij de *historie*, de typisch Europese geschiedenis.

Hij vindt ruim twintig elementen als zovele kenmerken of kenmerken de verschijnselen in deze geschiedenis. Het gaat er nu niet in de eerste plaats om of men het met het aanwijzen en kenschetsen van deze elementen geheel eens is met de schrijver, de betekenis van het boek bestaat in het naar-voren-halen van het uitzonderlijke van wat ons eigenlijk vanzelfsprekend en normaal lijkt en het duidelijk maken van de zeer historisch bepaalde tijdelijkheid van de Europese hegemonie in de wereld. Het voorlaatste hoofdstuk heet dan ook „Het herfstij van Europa”.

Dit gezichtspunt is nu niet alleen van belang voor Indonesische studenten, maar niet minder voor de Nederlandse (als deel van de Europese) jeugd — niet voor de jeugd alleen. Als wij van de behandelde ruim twintig elementen er enkele noemen: de Grieken, het Christendom, de steden, de techniek, het nationalisme, Verlichting, het moderne imperialisme, Russische revolutie, dan komt men wel tot de erkenning dat het begrip Europese geschiedenis een buitengewoon gevarieerd en ingewikkeld geheel is, waarvan de werking, al verliest Europa haar overheersende plaats, nog niet te overzien is.

De vormgeving berustte bij Annie Romein—Verschoor die het boek zo bevattelijk heeft geschreven, dat het voor velen toegankelijk is.

O. N.

LOUIS HOYACK, *De Philosophie der Verveling*, N. Kluwer, Deventer, 1954, 115 blz.

Trekt het werk van de schrijver, wiens naam hierboven staat, wel de aandacht die de ernst van zijn streven toch wel verdient? Men krijgt de indruk van niet. Toch heeft hij reeds — zes Franse meegeteld — meer dan twintig grotere en kleinere essays gepubliceerd, die allen op de een of andere wijze het gebied der cultuurfilosofie raken. Hoe dit te verklaren? Men kan aanvoeren, dat zijn schrijftrant weinig op effect gericht is. Maar daarop dient dan onmiddellijk geantwoord, dat hij dan eerst recht verdiende, gelezen te worden. Waarschijnlijk is het meer de onwennigheid van het Nederlandse publiek om zich in beschouwelijk proza te verdiepen, dat hier schuld heeft. En daarop moet het antwoord luiden, dat het dan ten eigen bate beter deed, die schroom te overwinnen. Zowel in dit als in soortgelijke gevallen.

Hoe dit zij, het boekje dat wij hier aankondigen — meer kan het bij onze beperkte plaatsruimte niet zijn — kan men o.i. slechts tot zijn schade ongelezen laten. Ook voor wie de algemeen-religieuze, maar nergens dogmatische grondovertuiging van de schr. niet deelt of voor wie zelfs afwijzend zou staan tegenover de grondgedachte van het onderhavige essay, waarin alle activiteit als in wezen bestrijding van het oerkwaad der verveling gezien wordt, staan er verstandige en af en toe menen wij, wijze uitspraken in. Misschien is het zelfs beter te zeggen, dat het geheel ons van een zekere wijsheid doordrongen lijkt, want hoezeer de twaalf hoofdstukjes, waarin het verdeeld is, elk op zichzelf de verdienstelijke losheid hebben van het essay, het geheel mist nochtans niet de strakheid die

het betoog behoort te kenmerken. Het essay erin is even levendig, als het betoog helder en het geheel daardoor boeiend.

Het raakt telkens aan zeer diepe en ook sociaal-boeiende vragen. Heeft het leven een doel? Neen, zegt de schrijver, geen ander althans dan zichzelf. Heeft het een richting? Deze zeer zeker, meent hij. Voor hem is die naar het leren-opgaan in het Al, waaruit het eens kwam. Verder confronteert en contrasteert hij zijn thema met de vrije tijd, met de stilte, met de zorg, met de luiheid, en in al die hoofdstukjes zijn behartenswaardige opmerkingen, die de lezer niet altijd als nieuw zullen treffen, maar die tegelijk zo gezegd zijn dat hij zich bewust wordt, dat waarheden nu eenmaal oud plegen te zijn. De schr. heeft, dunkt ons, dan ook het recht in de inleiding te zeggen, dat wat deze bladzijden bieden reeds daarom geen academische behandeling van het vraagstuk kon zijn, omdat zij daarvoor te persoonlijk en te zeer vrucht van eigen doorleving en overdenking is.

Hetgeen alleen maar een oordeel is. Want daardoor heeft de schrijver in ieder geval bereikt, dat de lezer zich, kennis nemend van deze filosofie der verveling, geen ogenblik vervelen zal.

J. R.

LUCILE PINKHAM, *William III and the respectable revolution*. Harvard University Press, Cambridge (U.S.A.), 1954, 272 blz.

De meeste mensen — vaklieden en leken — zijn nog altijd bereid de Engelse omwenteling van 1688 haar bijnaam van de „glorieuze” te laten. Dat prijzend bijvoegelijke naamwoord slaat dan zowel op haar — betrekkelijke — bloedeloosheid als op haar verondersteld gevolg: de vestiging

van het constitutionele koningschap. Lees: de overwinning der vrijheid tegenover de despotie. Anders gezegd: de liberaal-parlementaire traditie beheerst op dit punt nog steeds het geschiedbeeld.

Maar niet langer onaangevochten. In de rij van hen die in de laatste decennia de befaamde gebeurtenis meer onbevangen zijn gaan bekijken, heeft zich nu ook deze Amerikaanse historica geschaard met de studie, welker titel hier bovenstaat. Maar niemand gooide, bij ons weten, het traditionele beeld zo radicaal in gruiselamenten. Niettemin: haar stijl is de rustigst-denkbare, haar documentatie is, voorzover wij dat beoordelen kunnen, even breed als solide, haar argumentatie overtuigend en haar conclusie dwingend. De laatste, waartoe wij ons hier moeten bepalen, komt op het volgende neer (blz. 236—39):

De „fatsoenlijke” revolutie was in feite niets meer dan een paleis-revolutie: Willem wilde de Kroon, de Tories de baantjes en als de Whigs zich al iets aan de rechten van het parlement gelegen lieten liggen, dan stelden toch ook zij meer belang in het beheer van de schatkist en het Grootzegel dan in de rechten des volks.

Dat deze revolutie de morele regeneratie en de reactie op de corruptie van de Restauratie geweest zou zijn, waarvoor zij nog altijd te boek staat, ontkent de schrijfster dan ook ronduit. En niet alleen dat, maar er is in 't algemeen volgens haar nauwelijks iets door veranderd: de koning miste voortaan het recht om de inwerkingstelling van wetten te schorsen en had voortaan de plicht, het Parlement elk jaar bijeen te roepen. Het eerste werd, zegt zij, toch al betwijfeld en het tweede betekende op zichzelf nog geenszins een hervorming van het

Parlement. Integendeel: het volk miste sindsdien slechts het tegenwicht tegen de macht van de landadel in het parlement dat het tevoren in de koninklijke macht had bezeten. Anderhalve eeuw lang — zij bedoelt kennelijk tot aan de eerste kiesrechtuitbreiding van 1832 — hield het het land volledig in zijn greep.

Het is geen would-be beeldstormerij die haar tot deze afbraak dreef van wat haar een legende is gebleken. Afbraak terwille van de afbraak noemt zij, terecht, onbelangrijk. Anderzijds, indien zij haar studie al zonder vooropgezette bedoeling begon, het gevonden resultaat houdt naar haar mening toch een les voor het heden in. Want, vervolgt zij, het vereren van valse goden kan gevaarlijk zijn. En de verering van deze „nette revolutie”, vooral in de Angelsaksische landen, bergt, meent zij — en meent zij terecht — het gevaar, dat *echte* revoluties daardoor al te gemakkelijk worden veroordeeld. En er hebben nu eenmaal situaties bestaan, en zij bestaan nog, betoogt zij, waarin de laatste nodig zijn. Zeker, aldus het besluit, de maatschappij moet wel andere middelen vinden om zich te ontwikkelen dan geweld. Maar die vinden we heus niet door te vertrouwen op een ontoepasselijk en onbelangrijk voorbeeld uit het verleden.

Moge de schrijfster niet in handen van McCarthy vallen, want die zal niet slim genoeg zijn om te beseffen, dat men juist ook van katholiek standpunt deze dingen kan zien zoals zij deed.

J. R.

Oldenbourgs Abriss der Weltgeschichte, München, 1954.

Van dit werk-in-wording zijn ons twee afleveringen ter bespreking toegezonden van de twaalf die het geheel zal omvatten. Meer dan aankon-

digen kunnen wij het in dit tijdschrift niet. Maar dat doen wij gaarne omdat het ons een nuttig nasla-werk toeschijnt niet alleen voor vaklieden, doch ook voor leken. Tegelijk met de eenwording der wereld neemt nu eenmaal ook de behoefte toe aan mogelijkheden om dat geheel te overzien en een daarvan zijn handboeken, die in zo kort mogelijk bestek zoveel mogelijk feiten vermelden.

Het eerste doel is wel bereikt: van de beide ons gezonden afleveringen (II. Teil A en B) bevat de tekst slechts resp. 78 en 48 blz. Maar of het tweede doel daarmee ook bereikt is? Het gaat in II. Teil A om de geschiedenis van Afrika, de Islamietische volken aan de Middellandse Zee en in het Nabije Oosten en in II. Teil B om Indië, Indonesië en Tibet. Wat er in de drie bladzijden, die handelen over Achter-Indië en Indonesië tussen 1500 en 1950 gebeurd is, is althans wat het laatste land betreft, waarover wij het best kunnen oordelen, wel heel erg tot de allerhoofdzakelijkste hoofdzaken beperkt. Gezien de opzet, kon dat wel nauwelijks anders, maar het houdt zoveel onbevredigends in, dat men aan de juistheid van de opzet kan gaan twijfelen.

Zo lezen we (blz. 41, 6) „Ausbau holländischer Herrschaft: 1839 Bali”. Nu is het waar, dat commissaris Koopman er in genoemd jaar in slaagde, ook met andere vorsten dan die van Badung, met wie dat al in 1826 gebeurd was, overeenkomsten aan te gaan. Maar de gebruiker kan uit het genoemde jaartal niet aflezen dat er in 1846, '48, '49 en weer in 1904 en '06 nog evenzoveel expedities naar het eiland zijn uitgerust noch dat het nog tot 1916, strikt genomen zelfs tot 1921 geduurd heeft,

voordat Bali geheel „gepacificeerd” was. Zo geeft zo'n jaartal in zijn exacte beknoptheid, hoezeer dan niet onjuist, toch allerm minst een juist beeld. We misten in dit lijstje het zo actuele Nieuw-Guinea (Irian); daarachter had of 1828 moeten staan (officiële inbezitting door Nederland) of 1898 (vestiging van de eerste posten te Manokwari en te Fak-Fak). Bij de opstand van Dipo Negoro leze men 1825 inplv. 1852.

Het tweede deel, waarvan wij in deze beide afleveringen ongeveer de helft voor ons hebben, zal verder bestaan uit C: Binnen-Azië, Mongolië, China, Korea en Japan en uit D: Amerika, Australië, Oceanië en de Poolgebieden. Het eerste deel, verdeeld in de afleveringen A—H is aan de meer vertrouwde geschiedenis gewijd: Voorgeschiedenis, Oude Oosten, Griekenland, Rome. De eigenlijke Europese geschiedenis tot 1914 krijgt vier deeltjes voor zich alleen (D—G), waarop er dan nog één (H) volgt over de tijd van 1914—1954. Ons oordeel over de onderlinge verhoudingen dienen wij op te schorten tot het geheel voor ons ligt. Voorzover het zich nu laat aanzien, zijn wij bevreesd, dat Europa ook hier nog weer het leeuwendeel zal krijgen, hetgeen alleen verantwoord lijkt voor de tijd van 1600—1900. Zou onze vrees waarheid worden, dan zou dat des te meer te betreuren zijn, omdat we voor ons eigen werelddeel en het moderne Amerika over dergelijke hulpmiddelen reeds in meer dan voldoende mate beschikken. Waar we de meeste behoefte aan hebben is juist om over de geschiedenis van Azië, Afrika en het oude Amerika uitvoerig te worden ingelicht.

J. R.

ENKELE TITELS UIT HET FONDS VAN DE
WERELD-BIBLIOTHEEK.

Ruth Benedict: Mozaiek der Cultuurvormen.
Vert. M. Wiessing. 320 blz.

Boeket voor Betje en Aagje. Het officieel gedenkboek van het Nat.
Comité, uitgegeven ter gelegenheid van de herdenking van het
150-ste sterfjaar van Betje Wolff en Aagje Deken. 200 blz. en
8 blz. illustraties.

Prof. Dr P. M. S. Blackett: Atoomenergie en haar gevolgen.
Vert. M. Wiessing. 292 blz.

Mr L. P. v. d. Does: Sociale Zekerheid. 236 blz.

Prof. Dr P. Geyl: Geschiedenis van de Nederlandse Stam.
Verschenen: Deel I 556 blz. en II 462 blz. Talrijke illustraties.

Th. Oegema van der Wal: Practische Kleurenpsychologie. 2e druk.
207 blz.

C. Philippi-Siewertsz van Reesema: Kleuterwereld en Kleuterschool.
2e druk. 353 blz.

Prof. Dr J. M. Romein: Machten van deze Tijd. Herz. uitg. 703 blz.
Met kaarten.

*Prof. Dr H. See: Het Ontstaan en de Ontwikkeling van het Moderne
Kapitalisme.* Vert. C. A. de Roo. 2e druk, 183 blz.

Prof. Dr W. F. Wertheim: De mensheid op avontuur. 144 blz.

*Inlichtingen bij de boekhandel
of bij de uitgeefster
Wereld-Bibliotheek, Amsterdam-Antwerpen*

EEN STANDAARDWERK

Prof. S. GIEDION

Ruimte, Tijd en Bouwkunst

De vormen der moderne woning-, wegen- en stedenbouw in hun verband met de andere kunsten.

Vertaling TIL BRUGMAN

Inleiding Prof. C. VAN EESTEREN

Formaat 24 x 16 cm., 516 blz.

321 Illustraties in de tekst

Een boek dat de wereld veroverde

In iedere boekhandel

W E R E L D - B I B L I O T H E E K

HET BESTE
MAANDBLAD
in Nederland
op kunstgebied is de

KRONIEK VAN KUNST EN KULTUUR

Abonnement fl 16.- per
jaar, voor studerende
fl 11.- per jaar

Vraagt een gratis proef-
nummer bij Uw
boekhandelaar of bij

UITGEVERIJ CONTACT
Amsterdam — Antwerpen

Binnenkort verschijnt:

DR VICTOR
E. VAN VRIESLAND:

De Vergetenen

Proza van veertig letter-
kundigen, die ten onrechte
in het vergeetboek zijn
geraakt.

Form. 19 x 12 cm.
X en 281 blz.

Inlichtingen bij de Boek-
handel of bij de uitgeefster

WERELD-BIBLIOTHEEK